

Roadmap naar een positieflijst voor vogels en voor reptielen

Martien Bokma en Francesca Neijenhuis

LIVESTOCK RESEARCH
WAGENINGEN UR

Roadmap naar een positieflijst voor vogels en voor reptielen

Martien Bokma en Francesca Neijenhuis

Wageningen UR Livestock Research

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen UR Livestock Research, in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoek thema 'Dierenwelzijn' (projectnummer BO-20-008-004.03)

Wageningen UR Livestock Research
Wageningen, maart 2015

Livestock Research Report 851

Martien Bokma en Francesca Neijenhuis, 2015. *Roadmap naar een positieflijst voor vogels en voor reptielen.* Lelystad, Wageningen UR (University & Research centre) Livestock Research, Livestock Research Report 851 52 blz.

Samenvatting NL In opdracht van het ministerie van Economische Zaken is een studie uitgevoerd naar een roadmap voor het opstellen van positieflijsten voor vogels en reptielen die Andibel-proof zijn èn kunnen rekenen op draagvlak in het veld. Via interviews is inzicht gekregen in de visies van een selectie van uiteenlopende stakeholders uit de vogel- en reptielensector op positieflijsten in algemene zin, op de (beoordelings-)systematiek die men voorstaat, op mogelijkheden voor het clusteren van soorten en andere aandachtspunten. Daaruit is door het onderzoeksteam een roadmap gedestilleerd, die zou kunnen dienen als vertrekpunt voor verdere uitwerking van positieflijsten voor vogels en reptielen met alle relevante stakeholders.

Summary UK Commissioned by the Ministry of Economic Affairs a study is conducted on drawing up a roadmap for drafting ‘positive lists’ for birds and reptiles which are Andibel-proof and can count on support in the field. Through interviews insights are gathered into the views of a selection of stakeholders from the birds and reptiles sector on positive lists in general, on the (assessment) system which one stands for, on possibilities for the clustering of species and other points of interest related to positive lists. Based on the findings, the research team distilled a roadmap which could serve as a starting point for further elaboration of positive lists for birds and reptiles with all relevant stakeholders.

Livestock Research Report 851

Foto’s voorpagina: Godelieve Kranendonk

Inhoud

Woord vooraf

Deze studie is op verzoek van het ministerie van Economische Zaken uitgevoerd. Het doel van de studie was om via vraaggesprekken met stakeholders zicht te krijgen op een mogelijke systematiek voor het opstellen van positieflijsten voor vogels en reptielen met draagvlak in de praktijk. De systematiek moet geschikt zijn om een verantwoorde inschatting te maken van de gezondheids- en welzijnsrisico's voor de betreffende dieren.
In onze beleving zijn met alle geïnterviewden bijzonder plezierige en constructieve gesprekken gevoerd. Graag willen wij de geïnterviewden hartelijk danken voor hun bereidwillige medewerking en de constructieve bijdrage die men heeft geleverd aan het verstrekken van de gevraagde informatie en het verwoorden van de eigen visies en standpunten. Men was positief over het initiatief om voor een positieflijst voor vogels en voor reptielen *vooraf* met stakeholders te verkennen op welke wijze kan worden gekomen tot een positieflijst met draagvlak in de praktijk. De meeste geïnterviewden gaven aan in een vervolgtraject zeker te willen meedenken, bijvoorbeeld bij het uitwerken van voorstellen voor het clusteren van diersoorten of bij het opstellen van houderijvoorschriften.

Er is een beperkte selectie van stakeholders gevraagd naar hun visie over een positieflijst, waarbij de nadruk lag op het verkrijgen van een palet aan meningen van organisaties met uiteenlopende doelstellingen en belangen. Het is belangrijk om in het verdere traject ook andere relevante stakeholders te betrekken bij de uitwerking.

Wij hopen en verwachten dat de rapportage van de bevindingen en de daaruit door ons geschetste roadmap een bruikbare bijdrage zal leveren aan de ontwikkeling van in de praktijk gedragen positieflijsten voor vogels en reptielen. Ervaringen met de recente huisdierenlijst zullen beter zicht geven op de mogelijkheden en onmogelijkheden van dergelijke lijsten in de praktijk. Wij adviseren dan ook om voor dit leertraject voldoende tijd te nemen, alvorens te besluiten een lijst voor vogels en reptielen te ontwikkelen. Vergeleken met de ontwikkeling van de zoogdierenlijst zal voor de ontwikkeling van een lijst voor vogels en reptielen een relatief groot beroep moeten worden gedaan op deskundigen uit de praktijk. Dit laat onverlet dat de voorbereidingen en de communicatie over dit voornemen tijdig in gang kunnen worden gezet.

Hans Hopster,

Projectleider Positieflijst Gezelschapsdieren,

Wageningen UR Livestock Research

Samenvatting

Het ministerie van Economische Zaken (EZ) wil zicht krijgen op de perspectieven voor een traject voor het opstellen van positieflijsten voor vogels en reptielen die Andibel-proof zijn èn kunnen rekenen op draagvlak in het veld. Tevens wil het ministerie van EZ zicht krijgen op de wijze waarop uiteindelijke besluitvorming dient plaats te vinden voor toewijzing van soorten aan de positieflijst. Ter ondersteuning hiervan is aan Wageningen UR Livestock Research gevraagd om een onderzoek uit te voeren met de volgende doelstelling:

1) Het in kaart brengen van de visie van stakeholders op een beoordelingssystematiek die toepasbaar is voor het opstellen van een positieflijst voor vogels en voor reptielen;
2) Een indicatie verkrijgen van mogelijkheden om de werklast, nodig voor het samenstellen van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen, te beperken met behoud van de doelstelling ervan;
3) Het opstellen van een door de betrokkenen gedragen roadmap naar realisatie van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen, die tegemoet komt aan de doelstelling van de Wet Dieren, Andibel-proof is en draagvlak heeft in de praktijk.

Er zijn negen organisaties uit de vogelsector en acht organisaties uit de reptielensector geïnterviewd, uiteenlopend van verenigingen van houders tot handelaren, veterinairen en organisaties voor opvang en bescherming van vogels en/of reptielen. Niet een representatieve doorsnede van stakeholders binnen de betreffende dierbranches, maar het verkrijgen van inzicht in een palet aan visies, verwachte knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen stond voorop. De interviews zijn in de periode april-augustus 2014 uitgevoerd.

De resultaten van de interviews zijn in detail samengevat in bijlage A voor de vogelsector en in bijlage B voor de reptielensector. De hoofdstukken 1 t/m 4 gelden als managementsamenvatting van dit rapport. In hoofdstuk 2 en in hoofdstuk 3 vindt u een weergave van de kernpunten die het onderzoeksteam heeft gehaald uit de interviews met respectievelijk de vogelsector en de reptielensector. In hoofdstuk 4 heeft het onderzoeksteam op basis van de resultaten van de interviews een ‘grootste gemene deler’ gedestilleerd voor de inrichting en structuur van een positieflijst voor vogels en reptielen. Tevens is uit de bevindingen in de interviews een ‘roadmap’ naar gedragen positieflijsten voor vogels en voor reptielen geëxtraheerd. Deze roadmap kan het vertrekpunt zijn voor verdere uitwerking van positieflijsten voor vogels en reptielen met alle relevante stakeholders.

De roadmap voorziet in de volgende stappen:

- *Consensus bereiken met de relevante stakeholders over de inrichting/structuur van een positieflijst voor vogels en een positieflijst voor reptielen;*
- *Consensus bereiken met de praktijk en de wetenschap over de te beoordelen soorten en de wijze van clustering, gelet op een kosteneffectieve beoordeling;*
- *Vaststellen format (overheid en sectoren) en opstellen van sets van houderijvoorschriften (praktijk en wetenschap);*
- *Consensus (overheid en sectoren) over de status van houderijvoorschriften bij de soorten op de positieflijst;*
- *Uitwerken van modellen voor beheer en onderhoud van houderijvoorschriften en toegankelijk maken via internet (stakeholders en wetenschap)*;
- *Beoordelen van de haalbaarheid (experts praktijk en wetenschap) van houderijvoorschriften en de impact op diergezondheid/dierenwelzijn indien hier niet aan wordt voldaan;*
- *Consensus bereiken over indeling van soorten naar moeilijkheidsgraad van houden. Uitwerking door experts vanuit de praktijk en wetenschap; toets door onafhankelijke commissie;*
- *Afspraken over toelatingsprocedures voor ‘nieuw te houden’ soorten (toets door onafhankelijke commissie).*

Met betrekking tot flankerend beleid wordt het volgende voorgesteld:

- *Uitwerking (door stakeholders in afstemming met overheid) van verplichte opleidingseisen voor verkopers van soorten (dierenwinkels, kwekers, handelaren) en verplichting tot meeleveren van bijsluiters bij verkoop;*
- *Uitwerken van opleidingseisen (verenigingen van houders van specifieke diergroepen in afstemming met overheid) bij soorten met soortspecifieke houderijvoorschriften;*
- *Uitwerken van opleidingseisen voor handhavers (overheid in afstemming met verenigingen van houders);*
- *Uitwerken van een registratiesysteem voor de houders van 'uitzonderlijke soorten' (overheid in afstemming met verenigingen van houders).*

Zoals aangegeven is een beperkte selectie van stakeholders bij de interviewrondes betrokken. Dit heeft naar onze mening een goed beeld gegeven van het palet aan meningen en visies die er bij de uiteenlopende stakeholders in het veld bestaan over het inrichten van positieflijsten voor vogels en reptielen. Om te komen tot Andibel-proof en gedragen positieflijsten voor vogels en reptielen/amfibieën zullen ook andere relevante stakeholders moeten worden betrokken bij de uitwerking, bij voorkeur via een vooraf overeengekomen communicatieplan.

1 Inleiding

In de Wet dieren en zijn voorganger, de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren uit 1992, geldt het principe 'nee, tenzij'. Alleen diersoorten die door de bewindspersoon zijn aangewezen mogen worden gehouden. Evenals voor zoogdieren dient ook voor onder andere vogels en reptielen een positieflijst te worden opgesteld.

De criteria voor plaatsing van diersoorten of diercategorieën op de Nederlandse positieflijst staan in artikel 1.4 van het Besluit houders van dieren. Daar wordt bepaald dat soorten voor plaatsing in aanmerking komen mits ze niet verboden zijn door de Flora- en Faunawet, het houden ervan geen onaanvaardbaar gevaar voor mens of dier oplevert, en welzijn en gezondheid van het dier niet onaanvaardbaar worden aangetast. Bij dat laatste gaat het om passende bewegingsmogelijkheden en leefomgeving, om dag/nacht en seizoen ritmen, om foerageergedrag, eetgedrag en voeding, om veiligheid en schuilgelegenheid, om schoonmaakgedrag, veronderstelde sociale of biosociale behoeften, prikkels en afleiding en de voortplanting en het grootbrengen van jongen.

In het traject voor zoogdieren is vastgesteld dat de ontwikkeling van een positieflijst een complex proces is van risicobeoordeling met vele betrokkenen. Wetgeving, wetenschap en economie spelen allemaal een rol, net als de samenleving en de politiek, terwijl ook stakeholders ieder hun eigen posities, referentiekaders en agenda's hebben. Transparantie, intensieve interactie en effectieve communicatie blijken essentieel om een dergelijk proces tot een goed einde te brengen. Dit geldt onverminderd voor ontwikkeling van positieflijsten voor vogels en reptielen. De staatssecretaris heeft aangegeven er naar te streven om eind 2014 de Kamer een voorstel te sturen voor een positieflijst voor vogels en voor reptielen (DGA-DAD/13088698). Het ministerie van Economische Zaken (EZ) wil hiervoor zicht krijgen op de perspectieven voor een haalbaar en succesvol traject voor het opstellen van een positieflijst voor vogels en voor reptielen, die Andibel-proof zijn èn kunnen rekenen op draagvlak in het veld, alsmede zicht krijgen op de wijze waarop uiteindelijke besluitvorming dient plaats te vinden voor toewijzing van soorten aan de positieflijst.
Ter ondersteuning hiervan is WUR gevraagd om een onderzoek uit te voeren met de volgende doelstelling:

Doelstelling van het onderzoek

4) Het in kaart brengen van de visie van stakeholders op een beoordelingssystematiek die toepasbaar is voor het opstellen van een positieflijst voor vogels en voor reptielen;

5) Een indicatie verkrijgen van mogelijkheden om de werklast, nodig voor het samenstellen van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen, te beperken met behoud van de doelstelling ervan;

6) Het opstellen van een door de betrokkenen gedragen roadmap naar realisatie van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen, die tegemoet komt aan de doelstelling van de Wet Dieren, Andibel-proof is en draagvlak heeft in de praktijk.

Ad doelstelling 2: Volgens de IOC World Bird List v4.4. van Fill and Donsker (2014) [1] zijn er 10.507 wetenschappelijk beschreven nog levende vogelsoorten, in 2197 geslachten, 228 families en 40 orden. Tevens zijn er ongeveer 97.662 soorten reptielen[2], waarvan 5.796 soorten hagedissen, 3.432 soorten slangen en 328 soorten schildpadden, 184 soorten wormhagedissen, 25 soorten krokodilachtigen en 1 soort brughagedissen. Doelstelling 2 beoogt om inzicht te verkrijgen in de mogelijkheden voor het

[1] http://www.worldbirdnames.org
[2] http://www.reptile-database.org

opnemen of uitsluiten van hele orden, families of geslachten in de positieflijst en/of het gebruik van gidssoorten en dergelijke.

Interviews met stakeholders

In overleg met het ministerie EZ is een beperkte lijst met te interviewen organisaties opgesteld (20). Daarbij is gestreefd naar opname van organisaties vanuit verschillende invalshoeken: verenigingen van houders (generiek of voor een specialistische soort), opvangcentra, dierenbeschermers, natuurbeschermers, dierentuinen, gespecialiseerde veterinairen. Daarbij stond het verkrijgen van inzicht in het palet aan visies, verwachte knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen voorop, en niet een representatieve doorsnede van stakeholders binnen de betreffende dierbranches.
Uiteindelijk zijn negen organisaties uit de vogelsector en acht organisaties uit de reptielensector geïnterviewd (zie bijlage C). Voor de vogelsector betrof het drie belangenverenigingen van houders, een dierentuin, een vogelopvangcentrum, vogelbescherming, twee veterinairen en een handelaar. Voor de reptielensector betrof het drie belangenverenigingen van houders, een vereniging voor bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur, een natuurbeschermer/dierenwinkel en drie reptielenopvangcentra. De vertegenwoordigers van de verschillende organisaties zijn in de periode april-augustus 2014 geïnterviewd. Van ieder interview is een gespreksverslag gemaakt, dat in concept ter goedkeuring is voorgelegd aan de geïnterviewde(n). Eventuele opmerkingen en aanpassingen van de geïnterviewden zijn verwerkt, waarna op het definitieve verslag goedkeuring is gevraagd.

Als leidraad voor de interviews is een vragenlijst gebruikt (zie bijlage D). Deze vragenlijst is vooraf aan de te interviewen personen toegestuurd.

Leeswijzer

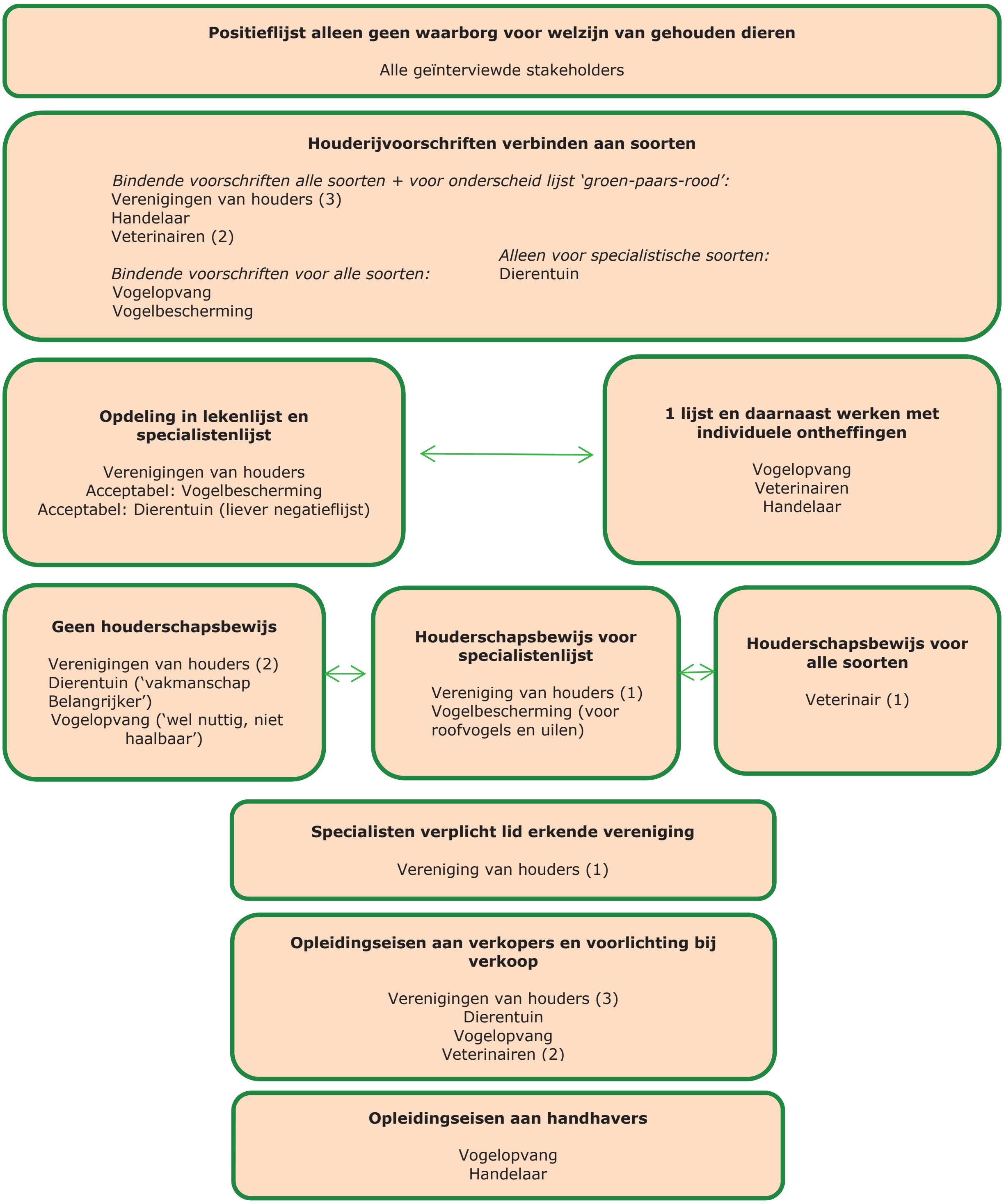
De resultaten van de interviews zijn in detail samengevat in bijlage A voor de vogelsector en in bijlage B voor de reptielensector. In hoofdstuk 2 en in hoofdstuk 3 vindt u een weergave van de kernpunten die het onderzoeksteam heeft gehaald uit de interviews met respectievelijk de vogelsector en de reptielensector. In hoofdstuk 4 schetst het onderzoeksteam vanuit de bevindingen een roadmap naar gedragen positieflijsten voor vogels en voor reptielen: deze roadmap kan het vertrekpunt zijn voor verdere uitwerking van positieflijsten voor vogels en reptielen met alle relevante stakeholders.

Met alle geïnterviewden zijn plezierige en constructieve gesprekken gevoerd. De meeste geïnterviewden gaven aan in een vervolgtraject zeker te willen meedenken, bijvoorbeeld bij het uitwerken van voorstellen voor het clusteren van diersoorten of het opstellen van houderijvoorschriften. Men was positief over het initiatief om voor een positieflijst voor vogels en voor reptielen *vooraf* met stakeholders te verkennen op welke wijze kan worden gekomen tot een positieflijst met draagvlak in de praktijk. Zoals aangegeven is er een beperkte selectie van stakeholders bevraagd over hun visie ten aanzien van een positieflijst, waarbij de nadruk lag op het verkrijgen van een palet aan meningen van organisaties met uiteenlopende doelstellingen en belangen. Zo hebben verenigingen van houders een direct belang bij het kunnen voortzetten van hun hobby (en doorgaans veel kennis over de houdbaarheid van soorten in gevangenschap), hebben organisaties die gericht zijn op bescherming van soorten in de natuur geen belang bij het houden van inheemse en uitheemse soorten in gevangenschap (en daar doorgaans ook geen kennis van), en hebben opvangcentra en andere geïnterviewde organisaties ook hun eigen doelstellingen en belangen. Met de interviews is o.i. een waardevol overzicht verkregen van overeenkomsten en contrasten in visies en standpunten. Hieruit heeft het onderzoeksteam geprobeerd een ‘grootste gemene deler’ te destilleren, die het vertrekpunt zou kunnen zijn bij de verdere uitwerkingen.

Een beperkte selectie van stakeholders is bij de interviewrondes betrokken; ook andere relevante stakeholders zullen (bij voorkeur via een vooraf overeengekomen communicatieplan) moeten worden betrokken bij de verdere uitwerking van de roadmap om te komen tot een Andibel-proof, gedragen positieflijst voor vogels en voor reptielen/amfibieën.

2 Kernpunten uit de interviews over een positieflijst voor vogels

Een gedetailleerde samenvatting van de interviews met stakeholders over een positieflijst vogels is opgenomen in bijlage A. In dit hoofdstuk geven we de kernpunten weer uit de visies van de geïnterviewde stakeholders op de (beoordelings-)systematiek van een positieflijst (2.1) en de mogelijkheden om soorten te clusteren en daarmee de werklast van de positieflijst te beperken (2.2).

Figuur 1 *Overzicht van visies van geïnterviewden op een positieflijst voor vogels*

2.1 Visies op een (beoordelings-)systematiek voor een positieflijst vogels

In figuur 1 zijn de meningen en visies van de verschillende geïnterviewden op een (beoordelings-) systematiek voor een positieflijst voor vogels weergegeven.

Uit de resultaten van de interviews concluderen wij hierover het volgende:

- *Positieflijst en dierenwelzijn.* Alle geïnterviewde stakeholders uit de avicultuur zijn zonder uitzondering van mening dat een positieflijst voor vogels op zich geen waarborg is voor dierenwelzijn: een positieflijst richt zich op soorten, dierenwelzijn gaat over individuele dieren onder gehouden omstandigheden. De grote gemene deler in visies is dat voor alle te houden soorten houderijvoorschriften beschikbaar zouden moeten zijn. Over de status die dergelijke voorschriften moeten of kunnen hebben, lopen de visies uiteen.

- *Indeling positieflijst*. We constateren binnen de vogelsector enkele contrasten in de visies op indeling van een positieflijst.
    a. De verenigingen van houders vinden alle soorten in principe (onder voorwaarden) houdbaar, terwijl de vogelopvang alleen gedomesticeerde soorten en de vogelbescherming zo min mogelijk inheemse en potentieel invasieve uitheemse soorten op een positieflijst zouden willen zien. Met uitzondering van vogelopvang en vogelbescherming zijn de andere geïnterviewden van mening dat de nu al gehouden soorten in Nederland en eventueel Europa het vertrekpunt voor de positieflijst zou moeten zijn.
    b. Vogelopvang, veterinairen en handelaar zijn voorstander van één generieke lijst met houdbare soorten en verder zo nodig werken met individuele ontheffingen. Verenigingen van houders, dierentuin en vogelbescherming zijn voorstander van opdeling in twee lijsten: een lekenlijst en een specialistenlijst.

- *Houderijvoorschriften als vertrekpunt voor beoordeling soorten.* De geïnterviewde verenigingen van houders, veterinairen en handelaar zien de (minimale) houderijvoorschriften per soort als *vertrekpunt* voor de beoordeling of een soort of groep van soorten op een lekenlijst of op een specialistenlijst kan worden geplaatst (of op een lijst met soorten die alleen via individuele ontheffingen mogen worden gehouden). In houderijvoorschriften staat informatie over taxonomie, soorten en ondersoorten, land van herkomst, oorspronkelijke (micro-)biotoop, morfologische gegevens, huisvesting, verzorging, sociaal gedrag, reproductie, gezondheidsproblemen en dergelijke. De onderwerpen lijken goed aan te sluiten bij de criteria die zijn genoemd bij art. 1.4 van het Besluit houders van dieren. Overigens zijn nog niet voor alle nu gehouden vogelsoorten houderijvoorschriften voorhanden: enkele verenigingen zijn hier wel mee bezig voor 'hun' soorten (het RDA-format wordt door een belangenvereniging na diverse vingeroefeningen als te complex bestempeld).

- *Alternatief.* Een grote vereniging van houders geeft ook nog een pragmatisch alternatief op de hierboven genoemde aanpak (houderijvoorschriften als vertrekpunt) voor het plaatsen van soorten op de positieflijst:
    a. Starten met toewijzen van soorten aan de lekenlijst op basis van antwoorden op de volgende vragen:
        - Is er sprake van een gedomesticeerde soort? —> ja
        - Is er de noodzaak (lastig te verkrijgen) gespecialiseerde voeding te verstrekken? —> nee
        - Dient de huisvesting aan speciale (lastig te realiseren) eisen te voldoen? —> nee
        - Is voor het welbevinden van de soort een speciale behandeling dan wel kennis nodig? —>nee

en daar houderijvoorschriften bij geven;

b. Toewijzen van orden en families van soorten die nu al gehouden worden aan de specialistenlijst en daar (bindende) houderijvoorschriften bij maken.

- *Kennisbronnen.* Een overeenkomst is ook dat vrijwel alle geïnterviewden benadrukken dat er bijzonder weinig (en zeker weinig recente) wetenschappelijke literatuur beschikbaar is over het welzijn en de gezondheid van vogels in gevangenschap; daarentegen is veel algemene kennis over het houden van vogels aanwezig bij de diverse verenigingen van houders en veel soortspecifieke kennis bij soortspecialisten in het veld (veelal aangesloten bij een vogelvereniging). Een beoordelingssystematiek die plaatsing van soorten baseert op aanwezige wetenschappelijke kennis schiet daarmee zijn doel voorbij. Door verenigingen van houders is aangegeven dat de bij de verenigingen aanwezige kennis (deels in houderijvoorschriften) over huisvestings- en verzorgingsnormen van soorten, aangevuld met fokverslagen van specialistische soorten, van voldoende niveau is en dient te worden geaccepteerd als erkende kennisbron. Waar van toepassing kan dit worden aangevuld met wetenschappelijke kennis. Tevens is door een geïnterviewde genoemd dat betrokkenheid van wetenschappers belangrijk is omwille van de juridische houdbaarheid.

- *Houderschapsbewijs.* Een grote vereniging van houders is voorstander van een houderschapsbewijs voor specialisten onder auspiciën van de vereniging (de vereniging verzorgt in dat geval ook de gewenste scholing), en voor houders van soorten op de specialistenlijst tevens een verplicht lidmaatschap van een door de overheid erkende vereniging. Op die wijze kunnen verenigingen personen met te weinig kennis of die zich niet houden aan de houderijvoorschriften van de vereniging eventueel royeren als lid (waardoor deze de betreffende soort feitelijk niet meer kan houden). Een veterinair is voorstander van een verplicht houderschapsbewijs voor houders van alle soorten vogels. De andere geïnterviewden vinden een houderschapsbewijs niet gewenst of niet haalbaar.

- *Opleidingseisen voor verkopers en bijsluiters.* Vrijwel alle geïnterviewde stakeholders zijn het er over eens dat aan verkopers van vogels (handelaren, winkeliers, kwekers) opleidingseisen moeten worden gesteld en bij verkoop adequate informatie over huisvesting en verzorging van de betreffende soort moet worden gegeven in de vorm van bijsluiters. Dit lijkt in het bijzonder belangrijk voor soorten die door leken worden gehouden: de informatie van de verkoper over huisvesting en verzorging is in sommige gevallen de enige kennisbron die de nieuwe houder benut, dit in tegenstelling tot soortspecialisten.

- *Opleidingseisen voor dierenartsen.* Een veterinair benadrukt dat de vogelkennis van dierenartsen, assistenten en anderen werkzaam in de veterinaire zorg moet worden versterkt.

- *Opleidingseisen voor handhavers.* De geïnterviewde vogelopvang en handelaar geven aan dat het kennisniveau van handhavers omhoog moet: handhavers moeten (op z'n minst) eenduidig de soort vogel kunnen vaststellen en de specifieke behoeften van de soort kennen.

- *Beschikbaarheid en beheer van houderijvoorschriften.* Verenigingen van houders geven aan dat houderijvoorschriften per soort of op een of andere wijze beschikbaar zouden moeten worden en worden beheerd. Hiervoor worden overkoepelende organisaties zoals PVH, LICG en Dibevo genoemd.

- *Handhaving.* Handhaving op naleving van eventueel bindende houderijvoorschriften zien de stakeholders als een taak voor de overheid.

2.2 Visies op de mogelijkheden om soorten te clusteren

Uit de resultaten van de interviews concluderen wij het volgende:

- *Vertrekpunt soorten.* De verenigingen van houders vinden alle vogelsoorten in principe houdbaar en (onder voorwaarden) in aanmerking komen voor plaatsing op een positieflijst. De geïnterviewde vogelopvang en vogelbescherming zouden alleen gedomesticeerde vogels respectievelijk zo min mogelijk inheemse en uitheemse vogelsoorten op de lijst willen zien. Met uitzondering van de vogelopvang en vogelbescherming zijn alle geïnterviewde stakeholders van mening dat de nu al gehouden soorten in Nederland en eventueel Europa het vertrekpunt voor beoordeling van soorten voor de positieflijst zouden moeten zijn.

- *Zoönoserisico.* Alle geïnterviewde stakeholders zijn van mening dat een mogelijk risico op zoönosen geen legitiem criterium is om een soort uit te sluiten van plaatsing op de positieflijst. Wel vindt men het zinvol dat in de houderijvoorschriften aandacht wordt besteed aan preventie van overdracht van zoönosen van dier naar mens.

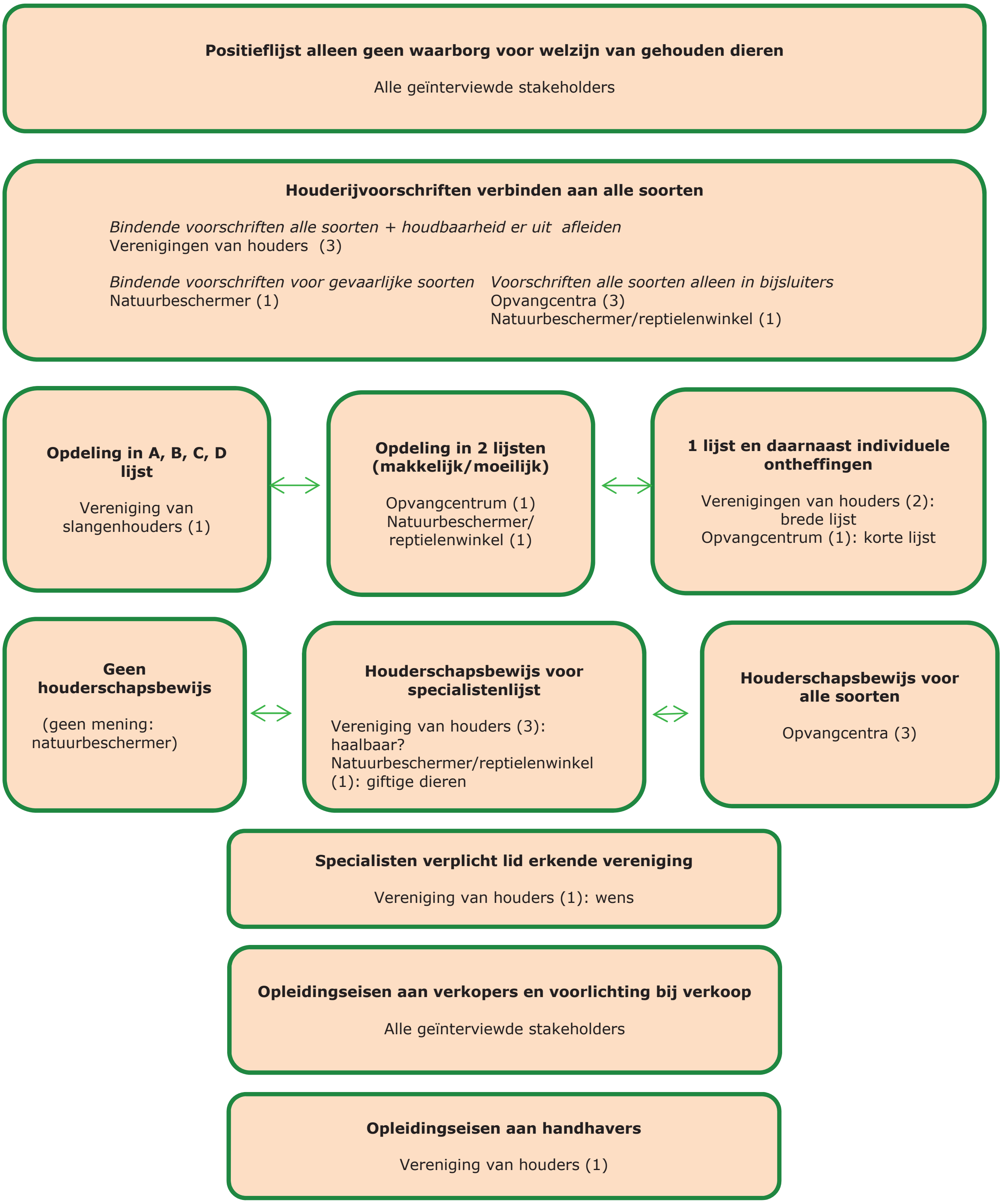
- *Cites en Flora- en Faunawet.* De meningen over de relatie met Cites en Flora- en Faunawet lopen uiteen. Vogelopvang en vogelbescherming vinden dat vogelsoorten op de Cites-lijst en invasieve soorten in het kader van de Flora- en Faunawet (F&F-wet) niet op een positieflijst mogen komen. Alle andere geïnterviewden zijn van mening dat Cites en F&F-wet geen enkele relatie (dienen) te hebben met een positieflijst voor vogels, omdat deze zich niet richten op gezondheid en welzijn van vogels in gevangenschap, maar op bescherming van populaties in het wild. Wel geeft een vereniging van houders aan dat eventuele invasiviteit aandacht moet krijgen in de houderijvoorschriften, en een reden kan zijn voor plaatsing op de specialistenlijst.

- *Niveau van toelating van soorten.* De vogelopvang zou omwille van de handhaafbaarheid hele families wel of niet op de positieflijst willen. De andere stakeholders zien mogelijkheden om toelating van soorten soms in te steken op genusniveau, soms op niveau van clustering van ecomorfe soorten binnen een genus, soms op soortniveau. Tussen soorten binnen een genus kunnen grote habitatverschillen voorkomen: ecomorfe soorten zijn dan wel samen te pakken, omdat ze min of meer vergelijkbare houderijeisen hebben. Er zijn door geïnterviewden diverse kenmerken genoemd die men relevant vindt voor clustering van soorten ten behoeve van plaatsing op een positieflijst, zoals voedselspecialisme, dag- of nachtdier, ruimtebehoefte, sociaal gedrag, kweekbaarheid (op natuurlijke wijze voortplanten/jongen grootbrengen; ook op oudere leeftijd). Vanuit de stakeholders wordt benadrukt dat experts uit het veld goed in staat zijn om aan te geven welke clustering van groepen en soorten dieren mogelijk is, om de werklast van de positieflijst te beperken met behoud van de doelstelling. De bereidheid vanuit het veld om hieraan mee te werken is groot.

- *Alternatief.* Zoals eerder vermeld stelt een belangenvereniging voor om aan de lekenlijst specifieke soorten toe te wijzen, maar de specialistenlijst in te steken op het niveau van orden en families daarbinnen die nu al worden gehouden. Houderijvoorschriften opstellen voor de soorten binnen die families. Op de specialistenlijst zou toelating van een heel genus tegelijkertijd ook de toelating van alle soorten binnen dat genus rechtvaardigen: soorten die nu nog niet worden gehouden of gefokt kunnen dan op eenvoudige wijze worden gelegaliseerd.

3 Kernpunten uit de interviews over een positieflijst voor reptielen

Een gedetailleerde samenvatting van de interviews met stakeholders uit de reptielensector is opgenomen in bijlage B. In dit hoofdstuk geven we de kernpunten weer uit de visies van de geïnterviewde stakeholders op de (beoordelings-)systematiek van een positieflijst (3.1) en de mogelijkheden om soorten te clusteren en daarmee de werklast van de positieflijst te beperken (3.2).

Figuur 2 *Overzicht van visies van geïnterviewden op een positieflijst voor reptielen*

3.1 Visies op een (beoordelings-)systematiek voor een positieflijst reptielen

In figuur 2 zijn de meningen en visies van de verschillende geïnterviewden uit de reptielensector op een beoordelingssystematiek voor een positieflijst voor reptielen weergegeven.

Uit de resultaten van de interviews concluderen wij het volgende:

- *Positieflijst en dierenwelzijn.* Bijna alle geïnterviewde stakeholders uit de reptielensector hebben uitgesproken dat een positieflijst voor reptielen alleen niets zal bijdragen aan dierenwelzijn: daarvoor zal op z'n minst een koppeling moeten worden gemaakt met (bindende) houderijvoorschriften en aandacht moeten zijn voor goede kennis en ervaring van houders en verkopers. De grote gemene deler in visies is dat voor alle te houden soorten houderijvoorschriften beschikbaar zouden moeten zijn. Over de status die dergelijke voorschriften moeten of kunnen hebben lopen de visies uiteen.

- *Indeling positieflijst*. We constateren binnen de reptielensector diverse duidelijke contrasten in visies op indeling van een positieflijst.
    a. Verenigingen van reptielenhouders willen alle (nu al gehouden of bestaande) soorten op de positieflijst plaatsen en aan de soorten of clusters van soorten houderijvoorschriften koppelen. <--> Een opvangcentrum is voorstander van een zeer beperkte positieflijst met alleen makkelijke soorten (ca. 50).
    b. Twee verenigingen van houders gaan uit van een ongedeelde positieflijst, waarbij een houder de soort mag houden als hij/zij aan de (bindende) houderijvoorschriften voldoet. In uitzonderingsgevallen (hele moeilijke soorten) werken met individuele ontheffingen. Daarbij vindt men een verplicht houderschapsbewijs voor meer specialistische soorten nuttig, maar zet men vraagtekens bij de haalbaarheid. <--> De derde vereniging (voor slangenhouders) is voorstander van toedeling van soorten aan lijst A, B, en C van een positieflijst (soorten met toenemende moeilijkheidsgraad, en op lijst C ook 'nieuw te houden' soorten waarover nog geen houderijinformatie beschikbaar is), met per lijst minimale houderijvoorschriften en aanvullende eisen (houderschapsbewijs). Aanvullend ziet men een lijst D: dat betreft een specifieke aantekening bij een soort op lijst A, B of C vanwege bijvoorbeeld groot risico op invasiviteit of gevaar voor de mens. Om nieuwe, in Nederland nog niet eerder gehouden soorten te mogen houden, moet volgens deze vereniging voor slangenhouders een voorgenomen wijze van huisvesting en verzorging aan een toetsingscommissie worden voorgelegd en goedgekeurd.
    c. Een opvangcentrum voor reptielen is voorstander van 1 ongedeelde lijst, maar dan alleen bestemd voor een beperkt aantal makkelijke soorten, verder eventueel werken met individuele ontheffingen en voor alle houders een verplicht houderschapsbewijs. <--> De twee andere opvangcentra zien mogelijkheden in opdeling van een positieflijst in een lekenlijst (makkelijke soorten) en een specialistenlijst, waarbij houderijvoorschriften alleen een plaats krijgen in bijsluiters (niet bindend, want niet handhaafbaar), maar waarbij iedere houder een houderschapsbewijs moet hebben (met zwaardere scholingseisen voor meer specialistische soorten) en ook stringente opleidingseisen aan verkopers van reptielen worden gesteld, inclusief de verplichting om bij verkoop bijsluiters door te spreken en mee te geven aan de klant.

- *Houderijvoorschriften als basis voor beoordeling houdbaarheid soorten.* Twee geïnterviewde verenigingen van houders zien de (minimale) houderijvoorschriften per soort of cluster van soorten als *vertrekpunt* voor de beoordeling van de houdbaarheid van een soort of cluster van soorten: als een soort onder die omstandigheden wordt gehouden, is het toegestaan, en anders niet. Er is dan ook geen reden om soorten uit te sluiten van de positieflijst, alleen in hele extreme gevallen. Voor andere stakeholders zijn de houderijvoorschriften per soort het

vertrekpunt voor toewijzing van soorten aan de onderscheiden lijsten met makkelijk en moeilijker houdbare soorten (lekenlijst, specialistenlijsten) en/of aan soorten die alleen met individuele ontheffing mogen worden gehouden.

- *Kennisbronnen.* Vrijwel alle geïnterviewden benadrukken dat er bijzonder weinig (en zeker weinig recente) wetenschappelijke literatuur beschikbaar is over het welzijn en de gezondheid van reptielen in gevangenschap; daarentegen is veel soortspecifieke kennis aanwezig bij gespecialiseerde houders in het veld. De praktijkkennis over gewenste houderijomstandigheden voor reptielen is in de afgelopen 10-15 jaar enorm toegenomen. Een beoordelingssystematiek die plaatsing van soorten baseert op aanwezige wetenschappelijke kennis schiet daarmee in elk geval zijn doel voorbij. Door verenigingen van houders, natuurbeschermers en reptielenwinkel is aangegeven dat de kennis bij expert-houders en (overkoepelende) verenigingen dient te worden benut bij het opstellen van huisvestings- en verzorgingsnormen van soorten. Professionele procesondersteuning is daarbij gewenst. Opvangcentra benadrukken dat tevens gebruik moet worden gemaakt van de kennis die aanwezig is bij dierenbescherming, opvangcentra, WNF en de beperkt beschikbare literatuur ook benut dient te worden. Houderijvoorschriften dienen te worden beoordeeld door een onafhankelijke commissie.

- *Houderschapsbewijs.* Verenigingen van houders zijn voorstander van een houderschapsbewijs voor in elk geval specialisten (maar stellen wel vraagtekens bij de haalbaarheid), opvangcentra zouden dit willen uitbreiden tot alle houders van reptielen, met zwaardere opleidingseisen voor de meer specialistische soorten.

- *Opleidingseisen voor verkopers en bijsluiters.* Alle geïnterviewde stakeholders zijn het er over eens dat aan verkopers van reptielen (handelaren, winkeliers, kwekers) opleidingseisen moeten worden gesteld en bij verkoop adequate informatie over huisvesting en verzorging van de betreffende soort moet worden gegeven in de vorm van bijsluiters.

- *Opleidingseisen voor dierenartsen.* Een opvangcentrum voor schildpadden benadrukt dat de kennis van dierenartsen te wensen over laat en versterking verdient.

- *Opleidingseisen voor handhavers.* Een vereniging van houders en een opvangcentrum voor reptielen geven aan dat het kennisniveau van handhavers omhoog moet. Controlerende instanties zouden net als in het verleden een basisopleiding moeten krijgen over alle soorten reptielen en zich daarna verder specialiseren op bepaalde soorten. Dan kunnen weer inspecteurs met specifieke kennis worden ingezet.

- *Beschikbaarheid en beheer van houderijvoorschriften.* Meerdere geïnterviewde stakeholders geven aan dat houderijvoorschriften per soort of op een of andere wijze beschikbaar zouden moeten worden en worden beheerd. Hiervoor worden overkoepelende organisaties zoals PVH en LICG genoemd.

- *Handhaving.* Handhaving op naleving van eventueel bindende houderijvoorschriften zien de stakeholders als een taak voor de overheid. Men vraagt de overheid zich hier over uit te spreken.

3.2 Visies op de mogelijkheden om soorten te clusteren

Uit de resultaten van de interviews concluderen wij het volgende:

- *Vertrekpunt soorten.* De geïnterviewde verenigingen van houders vinden alle (bestaande of nu al gehouden) reptielensoorten in principe houdbaar en (onder voorwaarden) in aanmerking komen voor plaatsing op een positieflijst. Een natuurbeschermer en een opvangcentrum zouden geen wildvang en geen potentieel gevaarlijke dieren op een positieflijst willen zien. Ook hybriden en mutatiekweek worden genoemd als ongewenst. Daarnaast zijn natuurbeschermer/opvangcentra van mening dat invasieve soorten niet op een positieflijst horen (zie bij Cites- en Flora- en Faunawet).

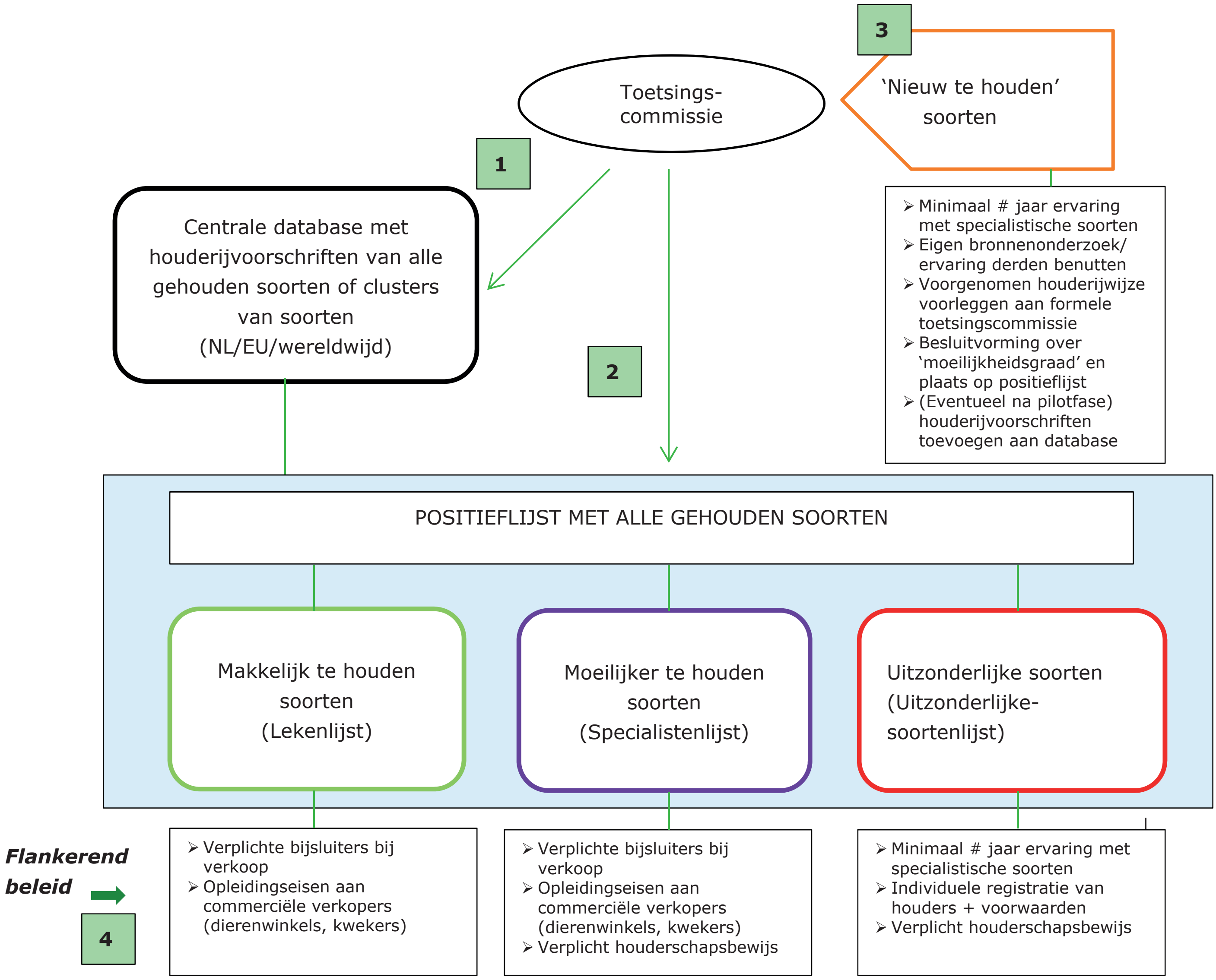
- *Zoönoserisico.* Alle geïnterviewde stakeholders zijn van mening dat een mogelijk risico op zoönosen geen legitiem criterium is om een soort uit te sluiten van plaatsing op de positieflijst. Wel vindt men het zinvol dat in de houderijvoorschriften aandacht wordt besteed aan preventie van overdracht van zoönosen van dier naar mens.

- *Cites en Flora- en Faunawet.* De meningen over de relatie met Cites en Flora- en Faunawet lopen uiteen. De geïnterviewde natuurbeschermer en twee opvangcentra vinden dat reptielensoorten op de Cites-lijst en invasieve soorten in het kader van de Flora- en Faunawet niet op een positieflijst mogen komen. Door de natuurbeschermer wordt aangegeven dat uitheemse amfibieën in het algemeen veel beter in staat zijn om zich te vestigen en voort te planten onder Nederlandse omstandigheden dan reptielen (en het risico op invasiviteit is voor die groep dus veel groter). Alle andere geïnterviewden zijn van mening dat Cites en F&F-wet geen enkele relatie (dienen) te hebben met een positieflijst voor reptielen, omdat deze regelgeving zich niet richt op gezondheid en welzijn van reptielen in gevangenschap, maar op bescherming van populaties in het wild. Men schat het risico op invasiviteit van reptielensoorten in als gering, wel geven meerdere stakeholders aan dat eventuele invasiviteit aandacht dient te krijgen in de houderijvoorschriften.

- *Niveau van toelating van soorten.* De geïnterviewde verenigingen van houders en de natuurbeschermer/dierenwinkel zien goede mogelijkheden om reptielensoorten te clusteren op basis van ecomorfie: dit zijn soorten die in vergelijkbare biotopen en vergelijkbare niche innemen en min of meer vergelijkbare houderijeisen stellen. Schildpadden lijken te kunnen worden ingedeeld in Europese landschildpadden en waterschildpadden. Een opvangcentrum is voorstander van toelating op soortniveau, van een beperkt aantal soorten. Een ander opvangcentrum ziet mogelijkheden om soorten per familie of genus te clusteren en uitzonderingen te benoemen. Diverse stakeholders bepleiten terughoudendheid ten aanzien van wildvang.
  Er zijn door geïnterviewden diverse kenmerken genoemd die men relevant vindt voor clustering van soorten zoals voedselspecialisme, ruimtebehoefte, kweekbaarheid, sociaal gedrag (minder relevant voor de meeste reptielensoorten), essentieel gedrag, klimaatbehoefte. Wel is aangegeven dat reptielen een relatief groot aanpassingsvermogen hebben, waardoor de natuurlijke habitat niet 100% leidend hoeft te zijn. Vanuit de stakeholders wordt benadrukt dat experts uit het veld goed in staat zijn om aan te geven welke clustering van groepen en soorten dieren mogelijk is, om de werklast van de positieflijst te beperken met behoud van de doelstelling. De bereidheid vanuit het veld om hieraan mee te werken is groot.

4 Roadmap naar positieflijsten voor vogels en reptielen met draagvlak

Op basis van de bevindingen uit de interviews zien wij als onderzoeksteam de volgende 'grootste gemene deler' voor de inrichting/structuur van positieflijsten voor vogels en reptielen. Deze 'grootste gemene deler' zou als basis voor het gesprek met stakeholders over de verdere uitwerking kunnen dienen.

Figuur 3 *Inrichting/structuur van positieflijsten voor vogels/reptielen ('grootste gemene deler')*

In een roadmap naar een gedragen positieflijst voor vogels en voor reptielen, met als vertrekpunt het model in figuur 3, zijn de volgende elementen belangrijk om verder te bespreken en uit te werken:

0 **Consensus over inrichting/structuur van de positieflijsten**

a. *Consensus bereiken over de inrichting/structuur van een positieflijst voor vogels en een positieflijst voor reptielen* (de uitwerking in figuur 1 kan dienen als vertrekpunt voor de discussie).
>> Overheid in overleg met de relevante stakeholders

1 **Houderijvoorschriften voor (clusters van) de gehouden soorten**

b. *Clustering van soorten.*
Als vertrekpunt voor plaatsing van soorten op een positieflijst noemen meerdere stakeholders de soorten die nu al gehouden worden in Nederland, in Europa en zelfs wereldwijd. Het gaat daarbij om soorten die nu al worden gehouden én waar kennis over huisvestings- en verzorgingsbehoeften beschikbaar is. Aan specialisten uit de (georganiseerde) vogel- en reptielensectoren vragen om voor hun doeldieren de criteria voor clustering op te stellen en op basis daarvan een voorstel voor clustering van soorten met min of meer vergelijkbare behoeften met betrekking tot huisvesting en verzorging te doen.
>> Consensus hierover bereiken in een werkgroep bestaande uit experts vanuit de praktijk en vanuit de wetenschap.

c. *Vaststellen format en opstellen van sets van houderijvoorschriften.*
Na vaststellen van het format voor houderijvoorschriften (*door overheid en bedrijfsleven)* aan de georganiseerde vogel- en reptielensectoren vragen om voor deze clustering van soorten de sets van houderijvoorschriften met (minimale) eisen bijeen te brengen/samen te stellen. In de houderijvoorschriften krijgen ten minste de criteria die genoemd zijn bij artikel 1.4 van het Besluit houders van dieren aandacht
>> Na opstellen ervan inhoudelijke consensus over de voorschriften bereiken in een werkgroep met experts vanuit de praktijk en vanuit de wetenschap.

d. Consensus over de status van houderijvoorschriften bij de soorten op de positieflijst.
Diverse partijen zouden het liefst bindende houderijvoorschriften zien bij de soorten op de positieflijst, maar tegelijkertijd worden door meerdere partijen belangrijke vraagtekens gezet bij de haalbaarheid, uitvoerbaarheid en controleerbaarheid daarvan. Als in elk geval haalbare optie is uit de interviews naar voren gekomen: opname van houderijvoorschriften in een database die voor iedereen toegankelijk is (zie bij e.) en opname ervan in verplichte bijsluiters bij verkoop van dieren (zie bij i.). Daarnaast is door meerdere partijen genoemd dat houderijvoorschriften in de centrale database zouden kunnen dienen als handvat voor welzijnscontroles door handhavers bij meldingen van misstanden. [noot onderzoeksteam: mogelijk kunnen de UK Welfare Codes of Practice hierbij als voorbeeld dienen? --> deze codes geven richtlijnen voor houders en kunnen in de UK dienen als bewijsmateriaal voor het aantonen van 'poor welfare' in juridische processen]
>> Overleg tussen overheid en sectoren

e. Uitwerken van modellen voor beheer en onderhoud van houderijvoorschriften en toegankelijk maken via internet.
Uitwerking door overkoepelende belangenverenigingen in samenwerking met wetenschappers
>> Afspraken tussen belangenverenigingen en overheid

2 **Indeling soorten naar 'moeilijkheidsgraad' en 'mogelijke welzijnsimpact'**

f. Beoordelen van de 'moeilijkheidsgraad' van de houderijvoorschriften en de impact op diergezondheid/dierenwelzijn bij niet-voldoen er aan.
Op basis van de houderijvoorschriften nagaan hoe eenvoudig deze zijn te realiseren voor een houder (vanuit het perspectief van weten-kunnen-willen). Dat kan samenhangen met onder andere specifieke eisen aan de huisvesting, de (verkrijgbaarheid van de) voeding die een soort of groep van soorten stelt, de gevoeligheid voor fouten en dergelijke. Op basis van de houderijvoorschriften

en de criteria van art. 1.4 daarbinnen tevens beoordelen wat de impact voor gezondheid en welzijn van het gehouden dier kan zijn indien voor de betreffende soort of groep van soorten niet aan de houderijvoorschriften wordt voldaan en vanuit de 'moeilijkheidsgraad' de kans dat deze impact optreedt.
>> Door werkgroep met experts vanuit praktijk en wetenschap

g. *Consensus bereiken over indeling van soorten naar moeilijkheidsgraad van houden [lekenlijst-specialistenlijst – uitzonderlijke-soortenlijst]*
Op basis van de voorgaande stap consensus bereiken over de indeling van soorten of clusters van soorten naar moeilijkheidsgraad (lekenlijst-specialistenlijst-uitzonderlijke_soortenlijst). Hierbij wordt bepaald welke soorten vrij toegankelijk zijn (lekenlijst), voor welke soorten een houderschapsbewijs nodig is (specialistenlijst), en welke soorten onder een individueel toestemmingsregiem met registratie van de houder vallen (de uitzonderlijke-soortenlijst). Specialistenlijst of uitzonderlijke-soortenlijst zou bijvoorbeeld kunnen gelden voor roofvogels, gevaarlijke reptielensoorten of hele invasieve soorten. Met de uitzonderlijke-soortenlijst worden geen gehouden soorten uitgesloten van de positieflijst (dat kan de juridische haalbaarheid vergroten), maar kunnen de houderijvoorschriften en eventueel aanvullende voorwaarden voor het houden van een 'uitzonderlijke soort' zodanig stringent zijn, dat het slechts voor 'superspecialisten' haalbaar is. En deze houders zijn via de verplichte registratie dan ook in beeld bij handhavende instanties. [Noot: een geïnterviewde veterinair was voorstander van een registratiesysteem voor alle houders van reptielen; een vereniging van slangenhouders was nadrukkelijk tegen registratie van houders. Door andere geïnterviewden is het punt niet expliciet naar voren gebracht.]
>> Voorstel uitwerken in werkgroep met experts vanuit de praktijk en wetenschap; toets door onafhankelijke commissie van overheid-ngo's-wetenschap-....

3 Toelatingsprocedure voor 'nieuwe' soorten

h. Afspraken over toelatingsprocedures voor 'nieuw te houden' soorten.
Bijvoorbeeld conform het voorstel van een belangenvereniging voor slangenhouders: 'Voor de specialistenlijst (lijst C, waarin een toelatingsprocedure is opgenomen voor soorten waarover nog geen informatie beschikbaar is) zal de potentiele houder zelf moeten starten met (internationaal) literatuuronderzoek en dit aanvullen met kennis van ervaringsdeskundigen, waarna een toetsingscommissie de voorgenomen houderijomstandigheden kan toetsen'.
Afhankelijk van de beoordeling kan het houden van de betreffende soort dan via de lijst voor 'uitzonderlijke soorten' onder specifieke voorwaarden aan de betreffende houder worden toegestaan of, eventueel na een pilotfase, worden geplaatst op de specialistenlijst of zelfs de lekenlijst, afhankelijk van de ingeschatte moeilijkheidsgraad van het houden. Een aanvraag voor het houden van 'extreme' soorten, waarvan eigenlijk bij voorbaat duidelijk is dat ze niet kunnen worden gehouden (bv. vogelsoorten die grotendeels hoog in de lucht leven), kunnen via de procedure voor 'nieuw te houden soorten' worden beoordeeld en langs die weg kan het houden ervan desgewenst (en onderbouwd) als onhaalbaar worden bestempeld.
>> Potentiele houder legt verzoek, resultaten literatuurbevindingen en voorgenomen houderomstandigheden ter beoordeling voor aan toetsingscommissie, die adviseert over toelating van de nieuw te houden soort op de positieflijst, de bijbehorende houderijvoorschriften, de plaats op de positieflijst en de eventueel aanvullende voorwaarden (in geval van plaatsing op de uitzonderlijke-soortenlijst).

4 Flankerend beleid

i. Uitwerking van verplichte opleidingseisen voor verkopers van soorten (dierenwinkels, kwekers, handelaren) en verplichting tot meeleveren van bijsluiters bij verkoop.
Opleidingseisen ten minste vergelijkbaar met de houderschapsbewijzen voor specialistische soorten.
>> door belangenverenigingen in afstemming met overheid

j. Uitwerken van opleidingseisen (houderschapsbewijzen) bij soorten op de specialistenlijst.
Uitwerking van houderschapsbewijzen voor de soorten of groepen van soorten op de specialistenlijst. Verplichting tot het halen van een houderschapsbewijs voor (nieuwe?) houders van de betreffende (groep van) soorten. [Er is hierbij door meerdere geïnterviewden als voorbeeld verwezen naar het Duitse Sachkundennachweis.] Op een of andere wijze zullen de verenigingen die de houderschapsbewijzen uitwerken of de houderschapsbewijzen zelf dan *erkend* moeten worden door de overheid. Eventueel de wenselijkheid en haalbaarheid onderzoeken van een verplichting tot lidmaatschap van een erkende vereniging, die het houderschapsbewijs voor de betreffende soorten op de specialistenlijst aanbiedt.
>> verenigingen van houders van specifieke diergroepen in afstemming met overheid

k. Uitwerken van opleidingseisen voor handhavers.
Herkenning van soorten en soorteigen behoeften. Uitwerking van de opleidingseisen voor handhavers afgeleid van de eisen voor de houderschapsbewijzen voor leken c.q. specialisten
>> verantwoordelijkheid overheid in afstemming met verenigingen van houders

l. Uitwerken van een registratiesysteem voor de houders van 'uitzonderlijke soorten'
>> overheid in afstemming met verenigingen van houders

Zoals aangegeven is slechts een selectie van stakeholders via interviews betrokken geweest bij het onderzoekstraject. Het is belangrijk om de roadmap en de uitwerking ervan in een vervolgtraject met een diversiteit aan stakeholders uit de betreffende sectoren (volgens een vooraf vastgesteld communicatieplan) verder te verkennen, waar nodig aan te passen en gezamenlijk tot concrete plannen van aanpak te komen.

Bijlage A Resultaten van de interviews rondom positieflijst vogels

In dit hoofdstuk vindt u in paragraaf A.1 t/m paragraaf A.5 een samenvatting van de visies en meningen van de stakeholders, zoals deze in de interviews naar voren zijn gekomen. Visies en meningen zijn gerangschikt naar de onderdelen uit de vragenlijst en naar typen stakeholders: verenigingen van houders – dierentuinen – vogelopvang – vogelbescherming - veterinairen – handel.

A.1 Meningen over positieflijst in algemene zin

Enkele *verenigingen van houders* van vogels geven aan in beginsel niet onwelwillend te staan tegenover het idee achter een positieflijst voor vogels; alle geïnterviewde verenigingen van houders zetten sterke vraagtekens bij het doel dat er uiteindelijk mee wordt nagestreefd. Men geeft aan dat een positieflijst met toegestane soorten geen waarborg is voor een goed dierenwelzijn. Het kan mogelijk wel nuttig zijn als instrument om specialistische vogelsoorten niet toegankelijk te maken voor niet-specialistische (leken-)houders zonder de juiste kennis. Voor specialistische houders voegt een positieflijst niets toe en kan volgens een houdersvereniging eerder contraproductief werken (niet in het belang van de soort of de biodiversiteit). Door meerdere geïnterviewden wordt aangegeven dat elk dier in principe houdbaar is, mits men de juiste houderijomstandigheden aanbiedt. Als beter alternatief voor een positieflijst wordt genoemd het geven van houderijvoorschriften en handhaving daar op. Diverse verenigingen van houders geven aan dat het beperken van het aantal soorten dat door particulieren mag worden gehouden geen doel op zich mag zijn van de positieflijst: die indruk wordt nu wel gewekt door politiek en overheid en ondermijnt het draagvlak. Door een geïnterviewde wordt opgemerkt dat het instrument positieflijst veel te zwaar is. Een andere geïnterviewde ziet dat het benoemde doel 'dierenwelzijn' niet strookt met het feit dat het merendeel van de LID-meldingen afkomstig is van honden en katten: over deze dieren is juist geen discussie over het mogen houden. Ondanks de bezwaren zijn de vertegenwoordigers van de verenigingen van houders allen bereid om mee te denken in het proces om te komen tot een positieflijst voor vogels.

De *dierentuin* staat in principe positief tegenover een positieflijst voor vogels, maar benadrukt eveneens dat niet dierenwelzijn maar het komen tot een minimale lijst (zoals bij de positieflijst zoogdieren) het doel lijkt: '*dieren met de meeste welzijnsproblemen, zoals het parkietje in het raam, zijn er waarschijnlijk niet bij gebaat'.* Een positieflijst ziet deze geïnterviewde als een druppel op een gloeiende plaat, en lastig te handhaven. De geïnterviewde is meer voorstander van een negatieflijst en van een versterkte inspanning om illegaliteit in de vogelbranche aan te pakken.

Een *vogelopvangcentr*um is van mening dat vogels in principe niet in een kooitje moeten worden gehouden. En indien dit wel gebeurt, zouden alleen gedomesticeerde vogels op een lijst van te houden dieren moeten kunnen komen en geen inheemse vogels. De geïnterviewde geeft aan dat alleen een verplichte set houderijvoorschriften nut heeft om het dierenwelzijn te waarborgen.

Een contactpersoon van een organisatie voor de *vogelbescherming* staat niet onwelwillend tegenover een positieflijst (en een opdeling in lijsten, zie later), mits op de positieflijst zo min mogelijk inheemse vogelsoorten staan, en zo min mogelijk uitheemse vogelsoorten die zich in Nederland tot invasieve soorten zouden kunnen ontwikkelen. Deze organisatie is van mening dat er aan soorten op een positieflijst in elk geval houderij-eisen moeten worden gekoppeld.

De *veterinairen* zijn van mening dat een positieflijst niet zal bijdragen aan verbeteren van het welzijn, maar dat de voorwaarden waaronder de dieren gehouden worden van belang zijn, evenals de deskundigheid van de houder. Ieder dier kan in principe onder voorwaarden gehouden worden. Eén veterinair gaf aan dat welzijn en gezondheid van gehouden vogels niet zozeer worden bepaald door de soort vogel maar meer door de deskundigheid en de mogelijkheden van de houder om de juiste omstandigheden te bieden.

De vertegenwoordiger van de *handel* in vogels is in principe niet tegen een positieflijst, maar deze moet wel gedragen worden door de sector en daarbij zijn huisvestingsnormen zeker nodig. Op basis van huisvestingsnormen is de houdbaarheid van een soort te toetsen.

Samengevat meningen over positieflijst

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogelbescherming	Veterinairen	Handelaar
Niet onwelwillend tegenover positieflijst , maar ...	In principe positief	Vogels in principe niet in kooitje houden	Niet onwelwillend tegenover positieflijst	Positieflijst draagt niet bij aan dierenwelzijn	In principe niet tegen positieflijst
Grote vraagtekens bij het doel: geen waarborg voor dierenwelzijn	Minimale lijst en niet dierenwelzijn lijkt het doel.	Indien positief-lijst: alleen gedomesticeerde vogels er op, geen inheemse	Zo min mogelijk inheemse soorten er op, en geen invasieve soorten		Houdbaarheid van soorten uit huisvestings-eisen afleiden
Beter alternatief: houderijvoorschriften + handhaving	Beter alternatief: negatieflijst en aanpak illegaliteit	Beter alternatief: verplichte set houderijvoor-schriften	Koppeling met houderijvoorschriften nodig	Beter alternatief: houderijvoorschriften en eisen aan deskundigheid houder	Koppeling met houderijvoor-schriften

Alle stakeholders zijn zonder uitzondering van mening dat een positieflijst op zich geen waarborg is voor dierenwelzijn: een positieflijst richt zich op soorten, dierenwelzijn gaat over individuele dieren onder gehouden omstandigheden. Allen noemen de noodzaak om dierenwelzijn te borgen via houderijvoorschriften, al dan niet gekoppeld aan een positieflijst. Als er een positieflijst moet komen, zijn alle geïnterviewde organisaties bereid om bij te dragen aan de inhoudelijke vulling ervan.

A.2 Visies op typen vogelhouders

De *verenigingen van houders* zijn van mening dat het kennisniveau van de houders van vogels varieert: van leken met enkele vogeltjes tot en met specialisten in bepaalde soorten. Lekenhouders groeien soms door tot specialisten. Vele specialisten slagen er door hun professionaliteit in zowel bedreigde als beschermde vogelsoorten te fokken. Daarmee leveren ze een bijdrage aan de instandhouding van de biodiversiteit. Veel van de vogelhouders die lid zijn van een vereniging of aangesloten bij een bond hebben volgens de verenigingen van houders een voldoende tot zeer hoog kennisniveau. De meeste specialisten maken volgens een vereniging van houders wel gebruik van een gespecialiseerde vogeldierenarts (daarvan zijn er naar schatting 7 in Nederland).

De *dierentuin* ziet verschillende typen vogelhouders, variërend van de houder van één vogeltje in huis tot en met de specialistische houders. Sommige specialistische vogelhouders halen betere kweekresultaten dan dierentuinen. Wel haalt de geïnterviewde een onderzoek van Van Hall waaruit bleek dat het algemene kennisniveau van dierhouders vaak erg laag is.

Het *vogelopvangcentrum* ziet ook verschillen in het kennisniveau van houders, van mensen die zonder enige kennis een impulsaankoop doen (van zelfs een oehoe of een raaf) tot en met een hoog kennisniveau van de kwekers van in volière gehouden vogels. Een punt van zorg is dat de nakomelingen vaak worden verkocht aan mensen zonder kennis. Onder de groep houders die actief vliegen met hun vogels, zogenaamde valkeniers, onderscheidt de geïnterviewde serieuze en minder serieuze houders, en daartussen zit ook een groot verschil in kennisniveau.

De *veterinairen* verschillen van mening over het kennisniveau van houders; de één vindt het kennisniveau van houders van met name de ‘gemakkelijke’ soorten zoals grasparkieten en grijze roodstaarten en de georganiseerde avicultuur in het algemeen erg laag (een aantal soortspecialisten heeft meer kennis in huis), terwijl de andere veterinair de houders over het algemeen wel bekwaam vindt. Het te lage kennisniveau, en ook achterhaalde kennis, geldt volgens een van de veterinairen ook voor onderwijsinstellingen en (para-)veterinairen, dierenwinkels, Partij voor de Dieren,

Dierenbescherming e.a. Volgens deze geïnterviewde maken veel vogelhouders geen gebruik van een gespecialiseerde dierenarts.

De *handelaar* geeft aan dat er verschillen zitten in het kennisniveau van de traditionele houder en de houders die experimenteren en daardoor soms teveel voedsel geven. Over het algemeen wordt het kennisniveau van de houders wel als goed ervaren. Het doen van impulsaankopen van vogels valt volgens deze geïnterviewde wel mee omdat vogels een lage aaibaarheidsfactor hebben, kinderen er niet vaak om vragen en de aanschafprijs hoger ligt dan bijvoorbeeld een konijn.

Samengevat visies op typen vogelhouders

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogelbescherming	Veterinairen	Handelaar
Van leken tot soortspecialisten	Van leken tot soortspecialisten	Van impuls-aankopers tot gespecialiseerde kwekers Serieuze en minder serieuze valkeniers	Geen uitspraak	Vet1: laag kennisniveau kwekers, organisaties, onderwijs, (para-) veterinairen, dierenwinkels, PvdD, Dierenbescherming	In algemeen goed kennisniveau houders
Leden verenigingen voldoende tot hoog kennisniveau	Soortspecialisten betere kwekers dan dierentuinen	Hoog kennisniveau kwekers		Vet2: houders wel bekwaam	Verschil kennisniveau traditionele houder en houders die meer exper-imenteren
	Van Hall: kennisniveau vogelhouders laag				

Een onderscheid tussen lekenhouders en kwekers die zijn gespecialiseerd in een of meerdere vogelsoorten is relevant. In het algemeen vindt men het kennisniveau van soortspecialisten voldoende tot hoog. Eén van de in vogels gespecialiseerde veterinairen vindt het kennisniveau binnen de gehele avicultuur erg laag.

A.3 Visies op beoordelingssystematiek

A.3.1 De systematiek

De *verenigingen van houders* geven aan dat de invulling van de lijst moet starten met de nu gehouden soorten in de praktijk en dat alle dieren in principe houdbaar zijn (maar niet door ieder type houder). Meerdere verenigingen van houders vinden het goed dat er een opdeling zou komen in een lijst voor leken (met goed te houden soorten) en een lijst voor specialisten. Door een geïnterviewde wordt gewezen op de RDA-lijst als voorbeeld waar ongeveer 20 soorten op de lekenlijst zijn gezet. Deze lekenlijst met soorten lijkt redelijk: de kennis over deze soorten is eenvoudig beschikbaar, er zijn geen specialistische eisen en alles wat deze vogels nodig hebben is eenvoudig te verkrijgen via dierenwinkels. Een andere (overkoepelende) vereniging van houders geeft als indicatie dat maximaal 1% van de houders te maken moet krijgen met een ontheffing (paarse lijst); de overige soorten zouden op de groene lijst terecht moeten komen. Eén geïnterviewde organisatie zou voor de specialistenlijst willen uitgaan van een ontheffingssysteem met daarbij registratie van houders. Een dergelijk houderschapsbewijs sluit personen uit die onvoldoende kennis hebben, maar ook personen die geen goede houder zijn. Voor lekenhouders moet er geen verplichting komen van een houderschapsbewijs, hiermee ontneem je lekenhouders die meerdere soorten in een volière houden de hobby. Dezelfde geïnterviewde ziet voor de specialistische houders ook het nut van een verplichting om lid te zijn van een erkende bond. De bond kan na melding van misstanden dan bij leden langsgaan en indien nodig leden royeren.

Een andere geïnterviewde ziet dat een houderschapsbewijs of het verplichten tot een lidmaatschap van een vereniging kan bijdragen aan verbetering van welzijn, maar dat dit niet te controleren is. Deze geïnterviewde ziet geen handhavende rol weggelegd voor verenigingen van vogelhouders.

Ook de *dierentuin* zou de positieflijst starten met de nu al gehouden soorten, volgens deze persoon ongeveer 800. Van de 10.000 vogelsoorten zijn 6.000 soorten eigenlijk niet geschikt om te houden. De positieflijst zou in drie verschillende lijsten opgedeeld moeten worden: groen, paars en rood. Groen voor de nu al veel gehouden soorten: kromsnavels, eendvogels, fazanten, kraanvogels, grote loopvogels. Op de paarse lijst zouden de soorten moeten komen die gevaarlijk kunnen zijn voor mensen, en de roofvogels en uilen. Criteria voor plaatsing op de paarse lijst zijn volgens deze geïnterviewde: lastige voeding, leefruimte en/of voortplanting (kweekbaarheid). Op de rode lijst zouden dan de nu niet gehouden soorten en de soorten moeten komen waarop een importverbod van kracht is, zoals zeevogels, vrijwel alle kolibriesoorten e.d. In plaats van een systeem met registratie van houders zouden de houders aan een op te richten expert-panel voor kunnen leggen welke soort ze willen houden onder welke houderijomstandigheden. Het expertpanel kan dan een uitspraak doen over het acceptabel zijn hiervan.

Een *vogelopvangcentrum* zou een enkele lijst willen met alleen gedomesticeerde vogels zoals boerengans en parkeenden. Daarnaast kunnen dierentuinen dan een ontheffing aanvragen voor het houden van andere soorten. Het invoeren van een houderschapsbewijs lijkt volgens de geïnterviewde helaas niet mogelijk. Verplicht lidmaatschap van een vereniging zal ook niet handhaafbaar zijn en bovendien geen waarborg voor dierenwelzijn.

Een van de *veterinairen* is fel gekant tegen een positieflijst ter bevordering van dierenwelzijn: de lijst op zich voegt niets toe, houderijvoorschriften en opleidingseisen wel. Indien er wel een positieflijst komt, dan moeten alle nu gehouden soorten er op. Dit zou een open lijst moeten zijn, waar eventueel diersoorten aan kunnen worden toegevoegd. De andere veterinair geeft eveneens aan dat inventarisatie van de al gehouden soorten (eventueel ook soorten gehouden in het buitenland) het vertrekpunt van een positieflijst zou moeten zijn, waarbij aan de hand van kweekresultaten en sterftecijfers zou moeten worden aangetoond dat deze soorten op een nette manier te houden zijn. Beide veterinairen zijn van mening dat voor elke soort minimumeisen moeten worden opgesteld waaraan moet worden voldaan. Dit om het welzijn van de dieren te waarborgen. Volgens de ene veterinair wordt via deze eisen ook duidelijk bij welke soorten een individuele ontheffing nodig is omdat deze soorten specialistische eisen stellen. De houders zelf moeten de administratie bijhouden voor identificatie en registratie van alle dieren met vooral kweekboeken en uitval. Voor kleinschalige houders of houders van de 'eenvoudig' te houden soorten zou een dergelijk administratiesysteem echter overbodig kunnen zijn. De andere veterinair geeft aan dat voor alle betrokken actoren een houderschapsbewijs nodig is waarmee minimale deskundigheid wordt gegarandeerd. Met duidelijke eisen/voorwaarden/richtlijnen per soort die de gezondheid en welzijn van de dieren waarborgen kunnen alleen die houders die voldoen aan de eisen die soort houden.

Ook de vertegenwoordiger van de *handel* in vogels zou de lijst willen starten met alle nu al gehouden vogelsoorten in Nederland. Hierbij gaat hij ervan uit dat de gehouden soorten binnen heel Europa hier weinig van zullen verschillen. De houdbaarheid van de soorten kan getoetst worden aan de op te stellen huisvestingsnormen, waardoor duidelijk wordt welke soorten (bijvoorbeeld gevaarlijke soorten, hoog specialistische soorten of sommige roofvogels) niet houdbaar zijn. Eventueel kan voor de hoog specialistische soorten met een ontheffing worden gewerkt.

Samengevat visies op beoordelingssystematiek

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogelbescherming	Veterinairen	Handelaar
Alle dieren in principe houdbaar Vertrekken vanuit nu gehouden soorten	Vertrekken vanuit nu al gehouden soorten	Alleen gedomesticeerde soorten	Zo min mogelijk inheemse soorten Zo min mogelijke invasieve uitheemse soorten	Vertrekken vanuit nu al gehouden soorten	Vertrekken vanuit nu al gehouden dieren
Twee lijsten: Groen- voor leken Paars- voor specialisten	Drie lijsten: Groen- nu al veel gehouden soorten Paars- meer specialistische soorten en gevaarlijke soorten Rood- nu niet gehouden soorten en soorten met importverbod	Eén lijst: Gedomesticeerde soorten zoals boerengans en parkeenden	Twee lijsten is acceptabel: Groen- voor leken Paars- voor specialisten	Eén lijst: Alle nu al goed te houden soorten	Eén lijst: Soorten die getoetst goed houdbaar zijn
1 houder: indicatie max 1% houders op paarse lijst (via ontheffingen), overige op groene lijst		Andere soorten via individuele ontheffing dierentuinen		Bijzondere soorten eventueel via individuele ontheffing	Bijzondere soorten eventueel via individuele ontheffing
Minimale houderij-eisen per soort of cluster: van daaruit onderscheid plaatsing lijst groen-paars	Houderij-eisen verbinden aan paarse lijst	Houderij-eisen aan soorten verbinden	Houderij-eisen aan soorten verbinden	Minimum houderij-eisen per soort: basis voor onderscheid groene lijst-individuele ontheffing	Houderij-eisen per soort: op basis daarvan toewijzen aan een lijst
1 respondent: specialistenlijst met houderschapsbewijs; specialisten verplicht lid van erkende vereniging	Geen opleidings-eisen aan houders: vakmanschap belangrijker	Houderschapsbewijs nuttig, maar niet haalbaar	Houderschapsbewijs voor roofvogels en uilen	Vet 1: Houderschapsbewijs voor alle houders Opleidingseisen breed houders, verkopers, dierenartsen e.a. Vet 2: Registratiesysteem van houders	

Verenigingen van houders vinden alle soorten in principe houdbaar en (onder voorwaarden) in aanmerking komen voor een positieflijst (geen 'rode' lijst)*,* terwijl de *vogelopvang* alleen gedomesticeerde soorten op de positieflijst zou willen zien*.* Met uitzondering van de vogelopvang en vogelbescherming zijn de geïnterviewde stakeholders zijn van mening dat de nu al gehouden soorten in Nederland en eventueel Europa het vertrekpunt voor de positieflijst zouden moeten zijn. *Vogelopvang, veterinairen* en *handelaar* zijn voorstander van *é*én generieke lijst met houdbare soorten en verder zo nodig werken met individuele ontheffingen. *Houders*, *dierentuin* en *vogelbescherming* zijn voorstander van een opdeling van de positieflijst in twee delen: een lekenlijst en een specialistenlijst*.* De *dierentuin* zou houderijvoorschriften in elk geval willen verbinden aan de specialistenlijst, de *anderen* denken aan houderijvoorschriften voor alle soorten op de positieflijst. Over wenselijkheid van een verplicht houderschapsbewijs lopen de meningen uiteen: de *veterinairen* zouden een houderschapsbewijs voor alle houders willen instellen, een *vereniging van houders* kan zich een verplicht houderschapsbewijs voor specialisten voorstellen, terwijl *dierentuin, vogelopvang* en *handelaar* een houderschapsbewijs niet gewenst of niet haalbaar vinden.

De grote gemene deler in visies is dat voor alle vogelsoorten op de positieflijst minimale houderijvoorschriften beschikbaar moeten zijn. Deze houderijvoorschriften worden door de *verenigingen van houders, veterinairen* en *handelaar* ook gezien als de basis waarop plaatsing van een soort op de lekenlijst of de specialistenlijst of, in het geval van de veterinairen, voor plaatsing op de groene lijst of via individuele ontheffing, kan plaatsvinden. De meningen over de juridische status van de houderijvoorschriften (al dan niet verplicht) lopen uiteen.

A.3.2 Visies op de invulling van houderijvoorschriften

De *verenigingen van houders* geven aan dat houderijvoorschriften worden gezien als nuttig en in elk geval verplicht zouden moeten zijn voor de soorten op de specialistenlijst. Voor de soorten op de 'lekenlijst' wil één vereniging ook houderijvoorschriften. Het beheer van een (Wiki) database zou een taak voor het LICG en/of de PVH kunnen zijn. Deze kennis kan gebruikt worden voor inspecties vooraf en bij welzijnscontroles. Eén vereniging van houders gaf expliciet aan dat de handhaving van de houderijvoorschriften een rol is voor de overheid en niet voor verenigingen van houders of andere stakeholders. De kennisinbreng zou volgens één vereniging van houders via een commissie van stakeholders (handel, hobby, wetenschap, dierentuin, dierenarts, ngo's) moeten gebeuren. Een andere vereniging benadrukt dat er weinig wetenschappelijke literatuur beschikbaar is over het houden van vogels in het algemeen en over specifieke vogelsoorten in het bijzonder. De kennis die bij erkende bonden aanwezig is op het gebied van huisvestings- en verzorgingsnormen is volgens deze vereniging van voldoende niveau om te gebruiken, evenals de fokverslagen, en zou moeten worden geaccepteerd als erkende kennisbron. In houderijvoorschriften past informatie over taxonomie, soorten en ondersoorten, land van herkomst, oorspronkelijke biotoop, morfologische gegevens, huisvesting, verzorging, sociaal gedrag, reproductie, gezondheidsproblemen en dergelijke. De derde belangenvereniging geeft ook aan dat de systematiek gebaseerd moet worden op wat er in de praktijk gebeurt en daarbij hoort het welzijn van de soorten in gevangenschap. Bij opstellen van houderijvoorschriften wenst deze organisatie geen betrokkenheid van de Dierenbescherming: die heeft tot doel om geen vogels in gevangenschap te houden. Een aantal verenigingen is al bezig om huisvestings- en verzorgingsvoorschriften voor hun leden op te stellen. Een geïnterviewde geeft aan dat het format van de RDA hiervoor te ingewikkeld is. Eén vereniging zou willen starten met minimale houderij-eisen en deze later aanscherpen tot best practices. Een andere vereniging ziet meer in het informeren van houders door handelaren via een bijsluiter per diersoort.

De *dierentuin* geeft aan dat experts op het gebied van het houden van een bepaalde soort vogels hun kennis kunnen omzetten in huisvestingsnormen. Huisvestingsnormen moeten de minimale norm aangeven voor de vogels die op de paarse lijst staan. Aan het gebruik van huisvestingseisen kleven een aantal nadelen: lijkt onwerkbaar om hierop te controleren en afwijken van sommige eisen hoeft niet per se tot slechter welzijn te leiden. De 'husbandry guidelines' (best practices) voor de dierentuinen bevatten kennis die kan worden gebruikt voor de huisvestingsregels, maar dit zal moeten worden aangevuld. Hierbij wordt opgemerkt dat ondanks de vastgelegde regels de éne verzorger betere resultaten boekt dan de andere: "*je moet het in de vingers hebben*".

Een *vogelopvangcentrum* zou op basis van de ruimtebehoefte van een soort willen nagaan of deze gehouden kan worden. Het centrum is van mening dat nachtdieren niet gehouden zouden moeten worden en dat roofvogels huisvesten 'aan een touwtje' ook onacceptabel is. De 5 vrijheden van Brambell zouden het uitgangspunt moeten zijn in de houderijvoorschriften. Per soort moeten de voorschriften voor voeding, huisvesting en dergelijke worden opgesteld. Alleen een verplichte set houderijvoorschriften heeft nut om het dierenwelzijn te waarborgen, als advies of leidraad zal het volgens deze geïnterviewde niet bijdragen aan dierenwelzijn.

De meningen van de geïnterviewde *veterinairen* over het opstellen van de minimumeisen lopen uiteen. Deze eisen zouden volgens de ene veterinair niet moeten bestaan uit minimumeisen voor afmetingen van het verblijf, maar gebaseerd moeten zijn op de vijf vrijheden zoals die zijn benoemd in de Wet Dieren. Voorzet voor de criteria zou moeten worden gedaan door de sector zelf, daar zitten de ervarings- en inhoudelijke deskundigen. De andere veterinair ziet juist wel de voordelen van minimumvoorschriften voor huisvesting, daar hier ook goed op gecontroleerd kan worden. Op een of andere wijze moet dan kennis uit wetenschappelijk onderzoek en bij deskundigen in de praktijk worden gecombineerd tot houderijvoorschriften. Daaromheen dan een onafhankelijke commissie om een onafhankelijk proces te waarborgen.

De *handelaar* geeft aan dat huisvestingsnormen opgesteld moeten worden en dat op basis hiervan de houdbaarheid van de soort kan worden getoetst. Deze kunnen betrekking hebben op afmetingen van de huisvesting, welke soorten bij elkaar, schuilplaatsen, beplanting, hygiëne, vers water en dergelijke. De normen moeten worden opgesteld door de sector in samenwerking met EZ, en de wettelijke handhavers zouden hierop moeten controleren. De voorschriften moeten niet alleen op basis van wetenschappelijke kennis worden opgesteld, vooral de praktische kennis van gespecialiseerde houders en kwekers zou moeten worden gebruikt. Hierin ziet deze geïnterviewde een rol weggelegd voor Dibevo (en niet voor LICG of PVH). De geïnterviewde geeft aan dat de handel zelf al normen heeft opgesteld om op te nemen in AmvB Besluit gezelschapsdieren. Huisvestingsnormen voor de handel kunnen minder stringent zijn, want die huisvesting is slechts tijdelijk.

Samengevat visies op invulling houderijvoorschriften

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogel-bescherming	Veterinairen	Handelaar
Houderijvoor-schriften nuttig voor alle soorten		Uitgangspunt houderijvoorschriften: 5 vrijheden Brambell	-	Vet1: uitgangspunt 5 vrijheden Brambell	Houderijvoor-schriften voor alle soorten: houdbaarheid soort aan toetsen
Verplichte houderij-eisen voor ten minste specialistenlijst	Houderijvoorschriften met minimale normen voor specialistenlijst Vakmanschap het belangrijkst	Verplichte houderijvoorschriften per soort		Vet2: minimum voorschriften voor huisvesting	Huisvestingseisen handel minder stringent: is tijdelijk
Beheer (Wiki) database taak LICG en/of PVH					
Praktijkkennis benutten, weinig wetenschappelijke literatuur over gehouden dieren	Kennis experts benutten			Vet1: praktijkkennis benutten Vet2: kennis wetenschap en praktijk combineren + onafhankelijke commissie	Opstellen normen i.s.m. praktijk en EZ Vooral praktische kennis benutten (rol Dibevo)
Format RDA te ingewikkeld					
Voorschriften benutten bij inspecties vooraf en welzijnscontroles					
Handhaving taak overheid	Handhaving voorschriften lastig en afwijkingen niet per se minder welzijn				Handhaving door overheid
1 respondent: geen betrokkenheid Dieren-bescherming (heeft tot doel geen gehouden vogels)					

Alle geïnterviewde stakeholders geven aan dat voor alle vogelsoorten op de positieflijst minimale houderijvoorschriften beschikbaar zouden moeten zijn. Er is weinig wetenschappelijke literatuur beschikbaar over (specifieke) vogelsoorten onder gehouden omstandigheden. Rode draad bij het opstellen van houderijvoorschriften is het benutten van de specialistische kennis die in de praktijk aanwezig is over de huisvesting en verzorging van gehouden soorten.

Verenigingen van houders geven aan dat houderijvoorschriften per soort op een of andere wijze centraal beschikbaar zouden moeten zijn en worden beheerd. Handhaving op naleving van eventueel verplichte houderij-eisen voor soorten op een positieflijst zien belangenverenigingen als een taak van de overheid.

A.3.3 Visies op opleidingseisen

Twee van de drie *verenigingen van houders* geven aan dat houders van soorten op de specialistenlijst een opleiding zouden moeten volgen. Verplicht lidmaatschap van een erkende bond vindt één geïnterviewde daarbij horen. De opleiding voor de gespecialiseerde vogelhouders, en de bijbehorende eisen, zouden volgens een geïnterviewde bij voorkeur door de houderijorganisatie gegeven moeten worden. Een bond is al bezig met het uitwerken van dergelijke cursussen. Het gaat bestaan uit een basiscursus met aandacht voor algemene thema's zoals voedingsleer, diergezondheid, dierenwelzijn, voortplanting, en daar bovenop komen er speciaalcursussen voor o.a. de modules zaadeters, vruchteneters en insecteneters. En er wordt verwezen naar de opleidingsstructuur die al bestaat in het buitenland, vooral naar de zogenaamde 'Sachkundenachweis' in Duitsland. Ook geven meerdere geïnterviewden aan dat aan de handel (met of zonder winkel) opleidingseisen zouden moeten worden gesteld, zodat zij goede voorlichting kunnen geven bij verkoop van dieren. Daarbij wordt ook verwezen naar het Besluit Houders van Dieren waarin staat dat dierenwinkels een beroepsmatige opleiding moeten volgen. Een geïnterviewde uit zijn zorg over de opleidingseisen voor de toezichthouders op tentoonstellingen zoals die zijn opgenomen in dat Besluit.

De geïnterviewde vertegenwoordiger van de *dierentuin* vindt dat voorlichting bij de verkoop van dieren over de huisvesting door de winkeliers dierenwelzijn meer vooruit zal helpen dan een positieflijst. Winkeliers zouden moeten zijn opgeleid om goede voorlichting te geven. Soms worden huisvestingssystemen verkocht die voor de betreffende soort al bij voorbaat ongeschikt zijn. Het kennisniveau van houders is niet goed te toetsen, daarom voegt een toets voor houders van dieren niets toe aan de positieflijst. Ook lidmaatschap van een vereniging hoeft niets voor te stellen. De houder zou zelf moeten aangeven hoe hij de soort gaat houden, dit kan dan door een expertpanel worden beoordeeld door dit 'langs de lat te leggen'. De juridische status van een dergelijk panel verdient dan wel aandacht. Een probleem kan zijn dat de 'best practice' niet voor alle soorten al als referentie aanwezig is.

Een *vogelopvangcentrum* constateert dat het invoeren van het houderschapsbewijs niet haalbaar lijkt en dat alleen de verplichting om lid te worden van een vereniging ook niet handhaafbaar is en waarschijnlijk ook geen waarborg voor dierenwelzijn. Wel ziet de geïnterviewde meerwaarde in een goede opleiding voor dierenspeciaalzaken, hierop is nu weinig zicht. Zij zouden juist de kennis moeten hebben om goed te adviseren bij aanschaf en verzorging, inclusief gedrag. Het kennisniveau van de politie en de LID is nu ook te laag, ze weten bijvoorbeeld niet het onderscheid te maken tussen in- en uitheemse vogels.

De contactpersoon van de *vogelbescherming* is van mening dat alleen erkende valkeniers, aangesloten bij een van de valkeniersbonden, roofvogels en/of uilen mogen houden. Met daarbij een bezitsverbod op uitheemse ondersoorten en variëteiten van inheemse uilen en roofvogels vanwege het risico op faunavervalsing.

Van de *veterinairen* is één geïnterviewde zeer stellig over het feit dat er opleidingseisen moeten komen voor verkopers/ houders en kwekers van dieren, waarbij minimaal een handleiding verstrekt moet kunnen worden bij de verkoop. Dieren in gevangenschap hebben belang bij opleidingseisen en deskundigheid van degenen die geacht worden deskundig te zijn. Dat zijn in eerste instantie de kwekers, de verkopers en de houders, maar ook dierenartsen, dierenartsassistenten en dierverzorgers. Op verzoek van Dibevo is in het verleden een kennismodule geschreven over vogels. Daar is weinig mee gedaan en er was weinig belangstelling voor omdat het facultatief was om de cursus te volgen en de cursus geen verkooptraining was. De andere geïnterviewde dierenarts is voor het bevorderen van de kennis van de houders via lidmaatschap van een vereniging en voorlichting bij aanschaf (dierenwinkels met Dibevo diploma).

De geïnterviewde vertegenwoordiger van de *handel* is van mening dat aan de verkopers van dieren een opleidingseis gesteld moet worden van een relevante dieropleiding op minimaal MBO-niveau. Het door Dibevo gevraagde opleidingsniveau zit te laag. Als probleem met opleidingseisen stellen aan houders ziet de geïnterviewde dat houders zonder opleiding, die serieus met hun dieren bezig zijn en er veel van af weten, te kort wordt gedaan. Belangrijk is wel dat de handhavers hun kennis

bijspijkeren, het kennisniveau is nu te laag en ze werken inefficiënt. Zij moeten eenduidig de soort kunnen vast stellen en op basis van opgestelde normen de huisvesting kunnen beoordelen.

Samengevat visies op opleidingseisen

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogelbescherming	Veterinairen	Handelaar
2 respondenten: Specialisten verplicht cursus volgen	Kennistoets houders niet zinvol	Houderschapsbewijs niet haalbaar	Alleen erkende valkeniers, lid van erkende bond, mogen roofvogels houden	Vet1: Opleidingseisen voor houders/kwekers Vet2: houders lid vereniging	Geen opleidingseisen aan houders
Opleidingseisen aan handel + goede voorlichting bij verkoop soort	Voorlichting bij verkoop belangrijker dan positieflijst	Goede opleiding dierenspeciaalzaken nodig+ goede adviezen		Opleidingseisen voor verkopers + goede handleiding bij verkoop	Opleidingseis voor verkopers minimaal MBO-niveau (Dibevo-eis te laag)
		Kennisniveau politie en LID versterken		Vet1: Opleidingseisen dierenartsen e.d.	Kennisniveau handhavers versterken

Over het stellen van opleidingseisen aan vogelhouders lopen de meningen uiteen. Twee *verenigingen van houders* en een van de *veterinairen* pleiten ervoor specialistische houders te verplichten een cursus te volgen danwel bepaalde opleidingseisen te stellen. *Dierentuin, vogelopvang en handelaar* zijn geen voorstander van het stellen van opleidingseisen aan houders. Vrijwel alle geïnterviewden zijn voorstander van het stellen van opleidingseisen aan verkopers van vogels, en om goede voorlichting bij verkoop van een soort af te dwingen. Door *enkelen* wordt genoemd dat het kennisniveau van handhavers omhoog moet: ze moeten eenduidig de soort kunnen vaststellen. Volgens een *veterinair* moet ook de vogelkennis van dierenartsen, assistenten en anderen worden versterkt.

A.4 Visies op (niveau van) toelating van soorten op de positieflijst

De *verenigingen van houders* geven aan dat voor het opnemen van vogels op een positieflijst een indeling per genus of per groep van ecomorfe soorten gehanteerd kan worden. Soorten binnen een genus zijn vaak vergelijkbaar qua biologische kenmerken en natuurlijk gedrag. Maar tussen sommige soorten binnen een genus komen grote habitatverschillen voor: ecomorfe soorten zijn dan wel samen te pakken. Eén vereniging maakt in niveau van toelating (orde, familie, genus, species) onderscheid in de lijst voor leken en de lijst voor specialisten. Op de specialistenlijst zou bij toelating van een heel genus gelijkertijd ook de toelating van alle soorten binnen dat genus te rechtvaardigen zijn. Soorten binnen het toegelaten genus die tot dan toe nog niet zijn gehouden of gefokt kunnen dan eenvoudiger worden gelegaliseerd. Voor de beeldvorming: de specialistische houders binnen deze belangenvereniging houden gezamenlijk 18 orden, 79 families, 417 geslachten en 1503 soorten kooi- en volièrevogels. Voor niet-gespecialiseerde vogelhouders dienen volgens deze vereniging van houders alleen afzonderlijke vogelsoorten (inclusief houderijvoorschrift) te worden toegelaten op de lekenlijst. Deze vereniging geeft aan dat voor ongeveer 90% van de geslachten binnen kooi- en volièrevogels de soorten qua houderijnormen op elkaar lijken. Op familieniveau is dit niet het geval: binnen dezelfde familie kunnen bijvoorbeeld zaad- en insecteneters zitten. Om de werklast te beperken met behoud van de doelstelling kan het voor de groep van gespecialiseerde houders van kooi- en volierevogels voldoende zijn om de 18 orden en 79 families te benoemen die mogen worden gehouden. Daarbij kan dan de voorwaarde worden gesteld dat er houderijvoorschriften worden opgesteld voor de families waarin de meest gehouden vogelsoorten voorkomen. Dit zouden de houderijorganisaties kunnen doen, mits ze daarvoor voldoende tijd krijgen. Bij andere groepen vogels kan men op de dezelfde manier werken.

Binnen een groep is het gebruik van gidsdieren volgens één geïnterviewde goed mogelijk, de andere hebben zich er niet over uitgesproken.

Het al of niet opnemen van een soort op de positieflijst staat volgens de *verenigingen van houders* in principe volkomen los van het voorkomen van die soort op een Cites-lijst of in de Flora- en Faunawet, omdat deze zich niet richten op bescherming van dieren in gevangenschap maar op bescherming van populaties in de natuur. Voor de inheemse beschermde soorten geeft één geïnterviewde aan dat deze soorten in ieder geval niet op de eerste lijst (lekenlijst of groene lijst) moeten worden opgenomen (leken ringen bijvoorbeeld niet, waardoor wildvang en kweek niet meer zijn te onderscheiden). Een andere vereniging kan zich voorstellen dat invasieve soorten die op de verbodslijst van de Flora- en Faunawet staan eventueel niet of alleen onder stringente voorwaarden op de positieflijst kunnen worden opgenomen. Verschillen tussen de zoogdieren en vogels in methodiek van het opstellen van een positieflijst zou volgens twee van de verenigingen van houders niet moeten bestaan. Voor elke soort gelden omgevingsvoorwaarden waaraan voldaan moet worden, willen de dieren een voldoende hoog niveau van welzijn kunnen handhaven. Er zijn hooguit verschillen in de mate waarin voorzieningen in de leefomgeving noodzakelijk zijn: zo hebben vogels volgens de geïnterviewden vaak wel minder ruimte nodig dan bepaalde zoogdieren en geschikt voedsel is goed te verkrijgen.

De geïnterviewden zijn van mening dat alle dieren in principe houdbaar zijn, mits de omstandigheden aan hun behoeften tegemoet komen. Toch komen er voorbeelden van soorten waarvan men vindt dat ze niet gehouden zouden moeten worden: gierzwaluw (leeft grotendeels in de lucht), albatros (is geen verblijf voor te realiseren). Roofvogels op een stok noemt een van de geïnterviewden ook problematisch (maar te ondervangen via houderij-eisen). Sociale soorten zoals bijvoorbeeld papegaaiensoorten als de grijze roodstaart en kaketoes zouden niet door leken mogen worden gehouden (niet op de groene lijst). Deze sociale vogelsoorten worden door leken vaak solitair gehouden, waardoor het welzijn van de dieren wordt geschaad. Eén vereniging van houders geeft aan dat, om te bepalen of een vogelsoort door een leek/particulier kan worden gehouden de volgende criteria kunnen worden gehanteerd:

- Is er sprake van een gedomesticeerde soort?
- Is er de noodzaak gespecialiseerde voeding te verstrekken?
- Dient de huisvesting aan speciale eisen te voldoen?
- Is voor het welbevinden van de soort een speciale behandeling dan wel kennis nodig?

Als er sprake is van een gedomesticeerde soort en de andere vragen worden met 'nee' beantwoord, kan de soort volgens deze vereniging op de lekenlijst worden geplaatst. Andere soorten horen dan op de specialistenlijst.

Eén *vereniging van houders* is van mening dat er bij de kooi- en volièrevogels geen gevaarlijke soorten zitten. Of soorten gevaar opleveren voor de mens zou volgens een andere geïnterviewde een criterium kunnen zijn om de soort niet op de lijst te plaatsen, maar dan alleen op basis van een internationaal erkende risicoanalyse. Een andere geïnterviewde is van mening dat deze soorten dan op de paarse lijst van de positieflijst (alleen door specialisten te houden) zouden moeten komen.
Het voorkomen van zoönosen mag in principe geen reden zijn om bepaalde soorten buiten de positieflijst te houden: zoönosen zijn elders geregeld. Een van de geïnterviewden kan zich niettemin voorstellen dat, bij een aangetoond groter risico op een belangrijke zoönose bij een bepaalde soort, men dit mee zou kunnen wegen in de besluitvorming over plaatsing op de positieflijst. De geïnterviewden geven aan dat het wel relevant is om in de houderijvoorschriften aandacht te besteden aan zoönosen.

De *dierentuin* geeft aan dat voor het opnemen op de positieflijst de indeling in sommige gevallen op familieniveau geregeld kan worden en bij andere alleen op genus- of zelfs soortniveau. Zo moeten de zangvogels worden ingedeeld op genusniveau, de familie is veel te divers. Bij andere vogels kunnen er flinke habitatverschillen zitten tussen soorten binnen een genus. Van een genus dat op de positieflijst kan komen, kan één soort als gidssoort dienen.

Zoals eerder aangegeven zou de dierentuin de nu al veel gehouden soorten op de groene lijst plaatsen: kromsnavels, eendvogels, fazanten, kraanvogels, grote loopvogels. Op de paarse lijst zouden de soorten moeten komen die gevaarlijk kunnen zijn voor mensen, en de roofvogels en uilen. Criteria voor plaatsing op de paarse lijst zijn volgens deze geïnterviewde: lastige voeding, leefruimte en/of voortplanting (kweekbaarheid). Op de rode lijst zouden dan de nu niet gehouden soorten en de

soorten moeten komen waarop een importverbod van kracht is, zoals zeevogels, vrijwel alle kolibriesoorten e.d.

De mogelijkheid van het voorkomen van zoönosen is geen reden om bepaalde soorten uit te sluiten van de positieflijst, zoönosen vormen niet een echt probleem. Het al of niet opnemen van een soort op de positieflijst staat volgens de geïnterviewde in principe los van het voorkomen op een Cites-lijst of in de Flora- en Fauna wetgeving. Cites richt zich op bescherming van dieren in het wild: Lijst A soorten van Cites kunnen goed worden gehouden door particulieren. Wel zouden in de huisvestingsnormen maatregelen moeten worden opgenomen om het risico op ontsnapping te elimineren bij de invasieve soorten zoals benoemd in de Flora- en Faunawetgeving. Aandachtspunt hierbij is dat met het aankomende leewiekverbod het risico op invasiviteit volgens deze geïnterviewde toeneemt.

Het *vogelopvangcentrum* vindt het belangrijk dat bij het indelen van de vogels rekening wordt gehouden met de controleerbaarheid: om die reden zou deze persoon kiezen voor indelen op familieniveau. Criteria voor toelating op de positieflijst: dag-/of nachtdier; type voedsel (zaadeter, insecteneter e.d.); ruimtebehoefte. Op voorhand uit te sluiten soorten: roofvogels, nachtdieren, niet-gedomesticeerde soorten, inheemse soorten en invasieve soorten. Alle soorten die op de Cites-lijst staan moeten volgens de geïnterviewde niet op de positieflijst worden opgenomen. Dit omdat niet te controleren valt of de dieren uit het wild gevangen zijn: een gesloten pootring kan ook om een uit het nest gehaalde wilde vogel worden omgedaan, die daarna met de hand is grootgebracht. Ook de invasieve soorten, zoals de Canadese gans, cascara eend en de nijlgans, moeten niet op de positieflijst komen. Het risico op zoönosen vindt dit opvangcentrum geen argument om een soort wel of niet toe te laten op de positieflijst.

De contactpersoon van de *vogelbescherming* geeft aan dat Cites, de EU-Vogelrichtlijn en andere internationale verdragen leidend moeten zijn voor vogelsoorten die niet mogen worden gehouden. Wat de vogelbescherming betreft mag daar niet van worden afgeweken.

Een van de *veterinairen* is van mening dat de indeling binnen een positieflijst gebaseerd zou moeten zijn op basis van criteria om welzijn en gezondheid te waarborgen. Welzijn van vogels is volgens deze veterinair af te meten aan leeftijd in gevangenschap (papegaaien met een leeftijdsverwachting van 80 jaar gaan doorgaans al met 20-30 jaar dood), de kweekverwachting op een bepaalde leeftijd (als men het uitzonderlijk vindt dat er met een 20-30 jaar oude papegaai wordt gekweekt, geeft dat aan dat er een structureel probleem is), tamheid, huisvesting en verzorging (kwaliteit voer van groot belang; voer in dierenwinkels vaak niet geschikt, belangrijke oorzaak van ziekten en dood), afwijkend gedrag zoals onzekerheid en eenkennigheid bij papegaaien (gillen, plukken, bijten) en positieve gedragsindicatoren (zelfvertrouwen, relatie mens-dier). Het welzijn in gevangenschap wordt volgens deze veterinair voor een groot deel bepaald door de mogelijkheden om natuurlijk/normaal gedrag te vertonen en de mogelijkheden om zich aan te passen aan de omstandigheden. Actuele kweekresultaten zijn geen indicatie voor welzijn: vogels met onvolwaardige voeding, ongeschikte huisvesting en die niet tam zijn kunnen de eerste jaren nog kweekresultaten hebben. Soorten kunnen worden gegroepeerd, binnen een genus zijn papagaaien vaak redelijk vergelijk qua eisen aan huisvesting en verzorging (onderscheid in kaketoes, lorries, edelpapagaaien, grijze roodstaarten, ..). Het gaat dan om 5-10 groepen papegaaien. Bij parkieten: soorten op hetzelfde continent als groep beschrijven enzovoorts. Groepen zijn vrij snel aan te geven door deskundigen. De andere veterinair vindt dat alle soorten die ‘netjes’ kunnen worden gehouden (zie eerder) op de positieflijst moeten kunnen komen. Deze persoon noemt het ontbreken van het juiste voedsel en de onmogelijkheden om hier goede alternatieven voor aan te dragen een argument om een soort niet op de positieflijst te zetten. Tevens geeft hij aan dat vaak vergezochte argumenten worden gebruikt tegen plaatsing van een soort op de positieflijst: zo is het vertonen van trekgedrag geen argument, omdat de drang tot wegtrekken kan verdwijnen als de vogel voldoende voedsel ter beschikking heeft.

De positieflijst moet volgens beide veterinairen los worden gezien van Cites en de Flora- en Faunawet. De uitgangspunten van de CITES-regelgeving en de Flora- en Faunawet zijn volstrekt anders dan wetgeving om het welzijn en de gezondheid van dieren in gevangenschap te waarborgen. Binnen de CITES-regelgeving en de Flora- en Faunawet gaat het om het belang van de soorten in het wild en niet

van individuele dieren. Het risico op zoönosen is ook geen reden om een soort niet op de lijst te plaatsen, wel zou een verbod op vogelmarkten logisch zijn.

De *handelaar* geeft aan dat sommige soorten in groepen zijn samen te voegen op de positieflijst zoals de parkieten of vliegenvangers, waarbij binnen de groep criteria voor omvang van de huisvesting kunnen verschillen.
De Cites en Flora- en Faunawetgeving hebben in principe niets te maken met de houdbaarheid van dieren en staan dus los van de positieflijst. Risico op zoönosen is geen reden voor het wel of niet toelaten op de positieflijst (wel hygiënevoorschriften opnemen in de houderijvoorschriften). Hoog-specialistische soorten zoals sunbirds en kolibries zouden volgens deze handelaar eventueel buiten de positieflijst gehouden kunnen worden: hier zou dan gewerkt moeten worden met individuele ontheffingen.

Samengevat visies op niveau van toelating van soorten en relevante kenmerken

Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogelbescherming	Veterinairen	Handelaar
Toelating per genus of groep van ecomorfe soorten	Toelating op familie, genus of zelfs soortniveau Binnen genus soms grote habitatverschillen	Toelating op familieniveau vanwege controleerbaarheid	-	Clusteren van soorten o.b.v. min of meer vergelijkbare houderij-eisen	Clusteren van bepaalde soorten mogelijk, bv. parkieten of vliegenvangers
respondent: toelating lekenlijst op soortniveau	Voorbeeld: zangvogels op genusniveau, familie is te divers				Binnen clusters kunnen eisen aan omvang huisvesting verschillen
1 respondent: voor extreme indikking toelating op niveau van orden + houderijvoorschriften op familieniveau					

De geïnterviewde stakeholders zien zeker mogelijkheden zijn om de werklast van de positieflijst met behoud van de doelstelling te beperken. De *vogelopvang* heeft een afwijkende mening door te stellen dat omwille van de handhaafbaarheid hele families van vogels wel of niet op de positieflijst moeten worden opgenomen. De *anderen* zien mogelijkheden om de toelating van soorten soms in te steken op genusniveau, soms op een clustering van ecomorfe soorten binnen een genus, en soms op soortniveau. Soorten binnen een genus zijn vaak vergelijkbaar qua biologische kenmerken en natuurlijk gedrag. Maar tussen sommige soorten binnen hetzelfde genus komen grote habitatverschillen voor: ecomorfe soorten zijn dan wel samen te pakken, omdat ze min of meer vergelijkbare houderij-eisen hebben.

De meningen van geïnterviewde stakeholders over relevante criteria voor plaatsing van soorten op een positieflijst en kenmerken voor clustering van soorten ten behoeve van plaatsing op een positieflijst kunnen als volgt worden samengevat:

Criteria	Houders	Dierentuin	Vogelopvang	Vogel-bescherming	Veterinairen	Handelaar
EU Vogelrichtlijn	-	-	-	Ja, leidend	-	-
Cites-lijst 1	Nee, geen relatie	Nee, geen relatie	Ja, t.b.v. controle op wildvang	Ja, leidend	Nee, geen relatie	Nee, geen relatie
F&F invasieve soorten	Nee, geen relatie	Nee, geen relatie	Ja, invasieve soorten uitsluiten	Ja, leidend	Nee, geen relatie	Nee, geen relatie
Zoönosen-risico	Nee, elders geregeld. Aandacht in houderij-voorschriften	Nee, geen reden	Nee	-	Nee, geen reden	Nee, geen reden
Gevaar voor de mens	Alleen o.b.v. internationale risicoanalyse	-	-	-	-	-
Kenmerken						
Voedselspecialisme	Ja	Ja	Ja	-	Vet2: Ja	Ja
Sociale structuur/ behoefte	Ja	-	-	-	-	-
Dag- of nachtdier	-	-	Ja	-	-	-
Ruimtebehoefte		Ja	Ja	-		-
Voortplanting (kweekbaarheid)	-	Ja	-	-	Vet1: nee (wel voortplanting op latere leeftijd)	-
Trekgedrag			-	-	Vet2: Nee	-
Afwijkend en positief gedrag Tamheid Leeftijd in gevangenschap					Vet1:Dit zijn criteria voor meten van welzijn dieren in gevangen-schap	

- = niet genoemd door stakeholder

Vogelopvang en *Vogelbescherming* vinden dat vogelsoorten op Cites-lijst A en invasieve soorten in het kader van de Flora- en Faunawet niet op een positieflijst mogen komen. De andere stakeholders zijn van mening dat Cites en F&F-wet geen relatie hebben met een positieflijst, omdat deze zich niet richten op gezondheid en welzijn van dieren in gevangenschap. Wel geeft een *vereniging van houders* aan dat invasiviteit aandacht kan krijgen in houderijvoorschriften (eventueel reden voor plaatsing op specialistenlijst). Een mogelijk risico op zoönosen wordt niet gezien als legitiem criterium om een soort uit te sluiten van plaatsing op de positieflijst (*allen)*. Wel vinden diverse ondervraagden het zinvol om in houderijvoorschriften aandacht te besteden aan zoönosen.

Gevaar voor de mens wordt door weinigen als criterium voor plaatsing van een soort op een positieflijst genoemd. Volgens een *houder* mag het alleen een criterium zijn als er een internationaal erkende risicoanalyse aan ten grondslag ligt. Opgemerkt is dat er onder kooi- en volièrevogels geen gevaarlijke soorten zitten, mogelijk wel bij loopvogels.

Als relevante kenmerken voor clustering van soorten en/of het maken van onderscheid tussen soorten in eenvoudige of minder eenvoudige houdbaarheid zijn genoemd: voedselspecialisme, sociale structuur en- behoeften van soorten, dag- of nachtdier (nachtdieren in principe niet houden volgens *vogelopvang)*, ruimtebehoefte, kweekbaarheid. Voedselspecialisme is bij vogels een belangrijk kenmerk. Er wordt onderscheid gemaakt in zaadeters, insecteneters en vruchteneters. Een *veterinair* geeft criteria waaraan welzijn van dieren in gevangenschap kan worden afgemeten: leeftijd in gevangenschap, kweekverwachting op bepaalde leeftijd, tamheid, huisvesting/verzorging (m.n. kwaliteit voer), afwijkend gedrag en positief gedrag.
Trekgedrag wordt door enkelen genoemd als voorbeeld van een niet-relevant kenmerk: indien trekvogels voldoende voedsel krijgen aangeboden, kunnen ze de drang (en noodzaak) tot het vertonen van trekgedrag verliezen.

Bijlage B Resultaten van de interviews rondom positieflijst reptielen

In dit hoofdstuk vindt u in paragraaf 3.1 t/m paragraaf 3.5 een samenvatting van de visies en meningen van de stakeholders uit de reptielensector, zoals deze in de interviews naar voren zijn gekomen. Visies en meningen zijn gerangschikt naar de onderdelen uit de vragenlijst en naar typen geïnterviewde stakeholders: verenigingen van houders – bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur – reptielenbeschermer/dierenwinkel – reptielenopvangcentra.

B.1 Meningen over positieflijst in algemene zin

De *verenigingen van houders* van reptielen geven aan in principe niet onwelwillend te staan tegenover een positieflijst, of ten minste positief te staan tegenover het principe dat niet iedere diersoort zonder meer door elke particulier op verantwoorde wijze kan worden gehouden. Een positieflijst kan dan iets meer richting geven. Een geïnterviewde geeft aan dat door het lange verleden de lijst wel besmet is en geen onderscheid maakt naar kennis en ervaring van de houder. Een andere geïnterviewde geeft aan dat een negatieflijst juridisch beter te realiseren zal zijn dan een positieflijst, omdat per soort zal moeten worden beargumenteerd waarom de soort niet op de positieflijst staat (dat kan niet per genus). Allen benadrukken dat <u>alleen</u> het opstellen van een lijst met te houden soorten in elk geval niets zal bijdragen aan het welzijn van de dieren: welzijn hangt samen met het scheppen van de juiste omstandigheden en het dragen van verantwoordelijkheid door de houder. Men benadrukt dat er (bindende) houderijvoorschriften moeten worden gekoppeld aan de soorten op een positieflijst. Eén van de geïnterviewden geeft aan liever alleen houderijvoorschriften te hebben dan koppeling met een positieflijst.
Als aan de houderijvoorwaarden kan worden voldaan, is het dier houdbaar; eventuele uitzonderingen kunnen dan worden geregeld via ontheffing. Goede kennis en voldoende ervaring van de houders vinden de geïnterviewden belangrijk om dierenwelzijn te waarborgen. Een vereniging voor slangenhouders benadrukt dat het registreren van houders niet bij een positieflijst hoort.
Ondanks de genoemde bezwaren zijn de geïnterviewde verenigingen van houders alle bereid om mee te denken in het proces om te komen tot een positieflijst voor reptielen.

Volgens een organisatie voor *bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur* heeft een positieflijst alleen zin als er een strenge controle en handhaving op wordt gezet. Anders zullen veel dieren van soorten die niet op de lijst staan in het illegale circuit verdwijnen. In stringente handhaving en controle heeft men echter weinig vertrouwen: 'inspectiediensten worden alleen maar verder uitgekleed en veel grenscontroles op bijvoorbeeld naleving van Cites zijn verdwenen'. Volgens de geïnterviewde is Nederland een belangrijk doorvoerland van wildvang van beschermde (en daarmee dure) soorten.

De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* is meer een voorstander van een negatieflijst, maar staat in principe positief tegenover een positieflijst. Wel vraagt men zich af op basis van welke criteria soorten worden geplaatst en hoe de naleving zal verlopen. Ook volgens hen draagt een positieflijst het risico in zich dat 'verboden' soorten het illegale circuit in gaan. [België met haar verbod op giftige soorten wordt hierbij als 'schrikbeeld' genoemd. De VS als gunstig voorbeeld: daar mogen giftige soorten worden gehouden, mits men een scholingstraject heeft doorlopen en aan bepaalde huisvestingseisen voldoet.] Het basisbeginsel zou niet moeten zijn om diersoorten uit te sluiten, maar uit te gaan van een brede lijst van dieren die men mag houden, afgeleid van de huidige situatie, en gekoppeld aan houderijvoorschriften en opleiding van in elk geval dierenspeciaalzaken en handelaren in reptielen.

De meningen van de *reptielenopvangcentra* over een positieflijst lopen uiteen. Eén opvangcentrum heeft er geen specifieke mening over. Een ander opvangcentrum staat er in principe positief tegenover, mits bij het opstellen ervan ook naar ongewenste neveneffecten wordt gekeken. Voorbeeld is het verbod op import van roodwangschildpadden, waardoor onder andere bijtschildpadden nu veel

meer worden aangeschaft. Dit is een sterk invasieve soort, waardoor het probleem is verschoven en vergroot. Het derde opvangcentrum is voorstander van een zeer beperkte positieflijst, waarbij onderscheid wordt gemaakt in makkelijk te houden soorten en soorten die meer specialistische kennis nodig hebben. Alle geïnterviewde opvangcentra zijn voorstander van het koppelen van houderijvoorschriften aan soorten op een positieflijst en het stellen van opleidingseisen aan verkopers van reptielen. Eén opvangcentrum was tevens voorstander van het koppelen van verplichte houderschapsbewijzen aan alle soorten op de positieflijst.

Samengevat meningen over positieflijst

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Niet onwelwillend tegenover positieflijst , maar ...	Positieflijst alleen zinvol bij strenge handhaving	In principe positief, maar meer voorstander van negatieflijst	Van geen mening tot in principe positief tegenover positieflijst
... op zich geen waarborg voor dierenwelzijn	Risico op illegaal circuit	Vraagtekens bij criteria en naleving (risico van illegaal circuit)	Aandacht nodig voor ongewenste neveneffecten
Beter alternatief: houderijvoorschriften + handhaving		Koppeling met houderijvoorschriften en opleidingseien verkopers nodig	Koppeling met houderijvoorschriften en opleidingseisen verkopers nodig
Negatieflijst juridisch beter houdbaar			

Vrijwel *alle* geïnterviewden benadrukken dat een positieflijst alleen niets zal bijdragen aan het welzijn van gehouden dieren: daarvoor zal op z'n minst een koppeling moeten worden gemaakt met (bindende) houderijvoorschriften en aandacht moeten worden besteed aan goede kennis en ervaring van houders en verkopers. Enkele organisaties spreken hun voorkeur uit voor een negatieflijst (juridisch beter houdbaar). *Natuurbeschermers* en *opvangcentra* uiten hun zorg over mogelijke ongewenste neveneffecten van een positieflijst, zoals bevorderen van illegale circuits of verschuiving van importen naar andere, (nog) minder gewenste soorten uit oogpunt van invasiviteit. De noodzaak van een strenge handhaving op een positieflijst wordt benadrukt.

B.2 Visies op typen reptielenhouders

De *verenigingen van houders* onderscheiden verschillende typen houders van reptielen: uiteenlopend van mensen die impulsaankopen doen tot en met experts/specialistische houders die vaak lid zijn van een vereniging en zichzelf actief van informatie voorzien. Over het algemeen ziet men reptielenhouders als hele deskundige en betrokken houders die sterk bezig zijn met de leefomstandigheden van de dieren. Daarnaast is er een kleine groep mensen die voor een reptiel kiezen omdat het stoer zou zijn ('machohouders'). Giftige soorten worden vooral via kwekers verkocht (niet via dierenwinkels), waarbij wordt aangegeven dat men probeert om impulsaankopen te voorkomen. Over slangenhouders is opgemerkt dat zij een afspiegeling van de maatschappij zijn en overall een goed kennisniveau hebben. Er wordt aangegeven dat veel hobbyhouders succesvoller met kweken zijn dan dierentuinen, omdat zij de behoeften van de dieren beter aanvoelen en er beter aan kunnen voldoen (bijvoorbeeld winterrust geven), en hobbyhouders daarbij vaak gespecialiseerd zijn in een bepaalde groep soorten. Er worden soms soorten gehouden die in het wild zijn uitgestorven. De verenigingsgraad van slangenhouders ligt laag. Een vereniging geeft expliciet aan het te zullen toejuichen als houders lid worden van een organisatie: dit biedt toegang tot kennis, ervaringen en persoonlijk contact met ervaren leden. Een schatting is dat op dit moment slechts 2% van de reptielenhouders is aangesloten bij een vereniging.

De *organisatie ter bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur* geeft aan op afstand te staan van de gehouden dieren en dierhouders. Wel merkt men op dat de soorten die het meest gangbaar zijn in de handel en dus het meest worden gehouden ook het meest frequent in de natuur worden aangetroffen, achtergelaten door houders. Dit zijn met name niet-giftige slangen (rode rattenslang en kousenbandslang), zoetwaterschildpadden en diverse soorten hagedissen (met name baardagamen en

muurhagedissen). Veel houders van gifslangen zijn volgens de geïnterviewde ervaren terrariumhouders en georganiseerd via o.a. Lacerta. De groep ongeorganiseerde gifslanghouders lijkt het meest risicovol voor wat betreft het dumpen van gifslangen in de natuur (komt sporadisch voor). Op een enkele uitzondering na (zoals de Russische rattenslang) is het invasieve risico van slangensoorten in de Nederlandse natuur gering (de sporadische vondst ervan leidt wel tot sociale onrust). Ontsnapte of losgelaten amfibieën kunnen zich makkelijker vestigen in Nederland. Met de klimaatsverandering kunnen de omstandigheden voor zowel reptielen als amfibieën in Nederland gunstiger worden.
De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* ziet zeer uiteenlopende typen houders. Voor de meeste houders geeft juist het kweken met soorten status, dat is de belangrijkste uitdaging. Maar er zijn ook zogenaamde 'postzegelverzamelaars', mensen die bijvoorbeeld alle soorten van een genus verzamelen. Daarnaast is er een uiteenlopende groep hobbyisten. Zoals gezinnen met astmatische kinderen: baardagamen zijn voor deze groep bijvoorbeeld heel geschikt. Volgens de geïnterviewde zou de positieve kant van het houden van reptielen vaker mogen worden uitgedragen (zoals gifproductie ten behoeve van humane geneesmiddelen). De geïnterviewde geeft aan naar schatting 20x per jaar een houder in de winkel te krijgen met dieren die elders zijn aangekocht en niet op de juiste wijze zijn gehouden.

Een *reptielenopvangcentrum* ziet vooral slecht geïnformeerde houders die hun dieren kopen bij een groeiend aantal verkooppunten (zoals tuincentra): hierdoor zijn er meer impulsaankopen en houders die niet zijn aangesloten bij een vereniging. Een bijsluiter wordt niet gelezen, met zieke dieren wordt niet naar een dierenarts gegaan (en het kennisniveau van dierenartsen over reptielen is vaak ook laag). Een ander opvangcentrum ziet juist grote verschillen tussen houders, van serieuze houders die vaak ook met de dieren kweken tot de houders die vooral soorten houden die spectaculair zijn. De aanschaf van reptielen is laagdrempelig via dierenwinkels, marktplaats.nl of beurzen. Beurzen leveren een veterinair risico door het samenbrengen van dieren. Het derde opvangcentrum (voor schildpadden) vindt de informatie die kopers krijgen van verkopers niet voldoende en soms zelfs fout, bijvoorbeeld over voeding. Op internetfora staat ook veel onjuiste informatie. Schildpadden hebben veel last van parasitaire infecties door onvoldoende kennis van houders en van dierenartsen en dierenspeciaalzaken verkopen vaak ongeschikte voeding. Maar dit opvangcentrum ziet ook de grote verschillen tussen serieuze kwekers die wel de juiste informatie hebben en verschaffen, impulsaankopen en broodfokkers die het niet te nauw nemen met dierenwelzijn.

Samengevat visies op typen reptielenhouders

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Van impulsaankopen tot experts/specialistische houders	Veel ervaren terrariumhouders	Van professionele kwekers tot verzamelaars van soorten van genus en grote groep hobbyhouders	Van serieuze houders tot 'macho' houders, impulsaankopen en broodfokkers.
Doorgaans reptielenhouders deskundig en betrokken Kleine groep 'machohouders'	Groep ongeorganiseerde gifslanghouders meest risicovol voor 'dumpen' slangen in natuur.		1 centrum: veel slecht geïnformeerde houders en groeiend aantal verkooppunten en daarmee impulsaankopen
Hobbyhouders vaak succesvoller met kweken dan dierentuinen	Meest gehouden soorten ook het meest in de natuur 'gedumpt'		Onvoldoende kennis bij dierenartsen
Slechts 2% houders is lid van vereniging		Positieve kanten van reptielen houden vaker uitdragen	

Een onderscheid tussen impulsaankopen, lekenhouders en gespecialiseerde houders is relevant. In het algemeen vindt men het kennisniveau van soortspecialisten hoog.

B.3 Visies op beoordelingssystematiek

B.3.1 De systematiek

Een *vereniging voor slangenhouders* zou alle bestaande soorten op de lijst willen zetten, op een enkele uitzondering na, maar daarbij onderscheid te willen maken tussen een lijst A met zeer eenvoudig houdbare soorten, een lijst B met iets moeilijker te houden soorten en een specialistenlijst C met soorten die moeilijker houdbaar zijn of soorten waarvan geen houderijgegevens bekend zijn. En dwars hier op een lijst D met gevaarlijke soorten: die soorten staan al op een van de drie eerdergenoemde lijsten, maar krijgen een extra aantekening omdat ze potentieel gevaarlijk zijn voor de leefomgeving (vanwege bijvoorbeeld invasiviteit, veiligheid mens, eventueel zoönosen). Voor lijst A soorten moeten houderijvoorschriften worden opgesteld, o.a. om als bijsluiter mee te leveren door verkopers. Voor lijst B soorten moeten er ook houderijvoorschriften komen en dienen de houders een houderschapsbewijs te hebben (in navolging van het Duitse Sachkundenachweis). Op lijst C staan soorten zoals slangen uit het hooggebergte of voedselspecialisten, die moeilijk houdbaar zijn of waarvan nog niet bekend is of de soort goed houdbaar of moeilijk houdbaar is. De houder moet dan zelf aantonen dat hij/zij de soort kan houden via eigen literatuuronderzoek, voldoende eigen ervaring met andere soorten hebben en gebruik maken van de kennis van derden. Voor lijst C soorten dienen potentiele houders zelf aan te geven hoe zij het dier kunnen en willen gaan houden. Per diergroep moet dit dan voor instemming worden voorgelegd aan een forum van deskundigen (met meest deskundige houders, biologen en wetenschappers). Voor de 'potentieel gevaarlijke' soorten op lijst D dient aanvullend te worden voldaan aan extra veiligheidsprotocollen en dergelijke.
Twee andere *verenigingen van houders* geven aan dat de invulling van een positieflijst moet starten met beoordeling van de nu gehouden soorten in Nederland, Europa of zelfs wereldwijd. Met daarbij de opmerking van een geïnterviewde dat niet-beoordeelde soorten dan ook nog niet onder de beperking van de lijst kunnen vallen. Bij de soorten moeten (bindende) houderijvoorschriften worden opgesteld. Als aan de houderijvoorschriften kan worden voldaan, is een soort in principe houdbaar. Eventuele uitzonderingen kunnen worden geregeld via ontheffing. [noot red.: hier staat men derhalve één lijst voor met daarnaast individuele ontheffingen in voorkomende gevallen]. Verbod van diersoorten kan leiden tot het illegaal houden ervan. Een geïnterviewde geeft aan dat het opstellen van harde, controleerbare voorschriften lastig zal zijn. Een verplicht houderschapsbewijs voor de moeilijker te houden soorten, om te waarborgen dat de houder voldoende kennis heeft, wordt ook door deze beide verenigingen nuttig geacht. Wel worden vraagtekens gezet bij de haalbaarheid en controleerbaarheid ervan: het zal het nodige vragen van opzet, beheersing en borging van het hele proces.

De geïnterviewde organisatie ter *bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur* ziet een onderscheid in soorten die makkelijk kunnen worden gehouden, zoals de rode rattenslang, en soorten waar dat veel lastiger is, zoals bepaalde kameleonsoorten. Moeilijk te houden soorten zouden alleen onder stringente voorwaarden mogen worden gehouden, waarbij streng op naleving wordt gecontroleerd. Bepaalde soorten wildvang moet men niet willen houden, vanwege aantasting van de natuurlijke populatie. Invasiviteit van soorten, hun kansen op overleving in de vrije natuur en de mogelijke schade die ze zouden kunnen toebrengen aan de inheemse populaties moeten een rol spelen bij toelating van soorten op de positieflijst. Dieren met een veiligheidsrisico voor de mens moeten strikt worden gereguleerd en gecontroleerd (bijvoorbeeld gifslangen), met bijvoorbeeld een houderschapsbewijs waarmee deskundigheid gegarandeerd kan worden. Een zorgpunt is de handhaving, als deze niet goed wordt geregeld verdwijnen soorten in het illegale circuit.
De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* benadrukt dat de beoordelingssystematiek in elk geval niet hetzelfde moet worden ingestoken als bij zoogdieren op het moment van het interview (april 2014). In de laatste 10-15 jaar is door houders van reptielen heel veel nieuwe kennis gegenereerd: alleen afgaan op wetenschappelijke bronnen met vaak verouderde literatuur leidt tot problemen. De geïnterviewde zou starten met een breed ingestoken lijst die is afgeleid van de nu gehouden soorten. Het niet-plaatsen van een bepaalde soort op een positieflijst mag alleen gebeuren als is bewezen en vastgesteld door deskundigen (in samenwerkingsverband met houders, verenigingen van houders e.d.) dat het welzijn niet kan worden gegarandeerd vanwege extreem moeilijke eisen aan ruimte, voeding of gedrag. Of wanneer een soort duidelijk een gevaar oplevert voor houder en omgeving, of in extreme gevallen voor de volksgezondheid, of wanneer een dier bij eventuele ontsnapping kan bijdragen aan de problematiek van invasieve soorten. Daarbij stelt men dat bij het merendeel van de

gehouden soorten reptielen dit niet is vastgesteld. De gevaarlijke soorten (onder andere giftige soorten) zouden alleen met voorschriften omtrent houderij, hanteringsprotocollen en opleidingseisen op een (aparte) lijst moeten kunnen komen.

De vertegenwoordigers van *reptielenopvangcentra* verschillen enigszins in hun visie op een (beoordelings-)systematiek van een positieflijst. Een opvangcentrum voor schildpadden geeft aan dat in principe alle soorten gehouden moeten kunnen worden, behalve als er belemmeringen zijn door afmetingen, agressiviteit (bv. bijtschildpadden), leeftijd (dieren die te oud worden voor de eigenaar) of specialistische voeding. Voor alle soorten zijn houderijvoorschriften nodig (via bijsluiters bij verkoop beschikbaar stellen) en voor het houden van alle soorten zou men een houderschapsbewijs moeten hebben. Ook verkopers dienen gecertificeerd te zijn.
Een ander opvangcentrum zou willen starten met het opnemen van de nu gehouden en te kweken soorten (mondiaal) op de positieflijst, en daarbij onderscheid willen maken tussen een lijst met makkelijk te houden soorten (lijst 1) en een lijst met meer specialistische soorten (lijst 2). Bij lijst 2 gaat het dan om reptielensoorten die door grootte, specialistische voeding, gevaar, sociaal gedrag of dominantie of agressie niet voor iedereen toegankelijk zouden moeten zijn. Alle houders van dieren zouden een houderschapsbewijs moeten hebben. Daarnaast dient voor iedere soort een bijsluiter met benodigde kennis en informatie te worden opgesteld, door experts uit de betreffende soortbranche voorbereid en bekrachtigd door een onafhankelijke commissie van deskundigen. Deze geïnterviewde is van mening dat controle op naleving van houderijvoorschriften uit bijsluiters niet haalbaar is (dus geen bindende voorschriften) en bovendien dat *minimale* eisen aan huisvesting moeilijk zijn te geven.
Het derde opvangcentrum is voorstander van een lijst met makkelijk te kweken en te houden soorten, zodat wildvang niet nodig is. Om dit controleerbaar te houden zou dit centrum het aantal makkelijk te houden soorten willen beperken tot ongeveer 50. Soorten die meer eisen stellen kunnen eventueel op een 2^{e} lijst kunnen worden geplaatst en met ontheffing worden gehouden. Aan alle te houden soorten dienen houderijvoorschriften te worden verbonden. Alle houders moeten een cursus volgen om reptielen te mogen houden (omwille van basiskennis en om impulsaankopen tegen te gaan). Houders moeten beginnen met makkelijk te houden soorten.

Samengevat visies op beoordelingssystematiek

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Houder1: Alle bestaande soorten op een positieflijst Onderscheid in lijst A,B,C (van makkelijke naar moeilijke soorten of onbekend) en D (extra eisen gevaarlijke soorten voor omgeving/mens).	Onderscheid in makkelijk te houden en moeilijker te houden soorten Moeilijker te houden soorten alleen onder stringente voorwaarden.	Brede lijst met nu al gehouden soorten	Centrum1: in principe alle soorten te houden, tenzij Centrum2: starten met nu gehouden en te kweken soorten Onderscheid in makkelijk (lijst 1) en moeilijk (lijst 2) te houden soorten.
Houder2/3: Starten met beoordeling nu al gehouden soorten (NL, EU, wereld). [Maar: andere soorten moeten toegang kunnen krijgen] Eventuele uitzonderingen via ontheffing.	Gevaarlijke dieren strikt reguleren en controleren, bijvoorbeeld met houderschapsbewijs	Niet-plaatsen van soort alleen indien bewezen dat de soort extreem moeilijke eisen stelt aan ruimte, voeding, gedrag; gevaar voor houder of omgeving is; risico op invasiviteit.	Centrum3: 1 lijst met makkelijk te houden soorten (max. 50), eventueel 2^{e} lijst via ontheffingen
Alle: koppeling met (bindende) houderij-voorschriften: indien aan voldaan, dan houdbaar	Handhaving op positieflijst meest belangrijk (anders illegaal circuit)	Gevaarlijke soorten met houderijvoorschriften, hanteringsprotocollen en opleidingseisen op aparte lijst.	
Houder1: bij lijst C onbekende soorten dient houder zelf houdbaarheid aan te tonen + beoordeling door commissie			Houderijvoorschriften verbinden aan alle soorten (centrum1/2: alleen voor opname in bijsluiters)
Verplicht houderschapsbewijs voor moeilijker te houden soorten nuttig: ook haalbaar?			Alle houders een houderschapsbewijs
			Centrum1: gecertificeerde verkopers

Een *vereniging van houders* wil alle bestaande soorten reptielen op een van de deellijsten (A,B,C,D) van een positieflijst plaatsen met bijbehorende voorwaarden. Twee andere belangenverenigingen zouden willen starten met de nu al gehouden soorten (wereldwijd), daar (bindende) houderijvoorschriften aan verbinden en op één ongedeelde positieflijst plaatsen, met daarnaast de mogelijkheid van ontheffingen in voorkomende gevallen. De *natuurbeschermer/dierenwinkel* is voorstander van een brede basislijst, en een aparte lijst voor gevaarlijke dieren. De andere *natuurbeschermer en twee van de drie* opvangcentra kunnen zich voorstellen dat een positieflijst wordt opgedeeld in een lijst voor makkelijk en een lijst voor moeilijk te houden soorten. Alle drie de *verenigingen van houders* zijn voorstander van een verplicht houderschapsbewijs voor de meer specialistische soorten (mits haalbaar). De *opvangcentra* ondersteunen dit. De *verenigingen van houders* en *natuurbeschermer/dierenwinkel* gaan in principe uit van een brede positieflijst waar ten minste alle nu gehouden soorten op staan, terwijl een *opvangcentrum* een positieflijst voor reptielen bij voorkeur zou beperken tot max. 50 makkelijk te houden soorten, en daarnaast eventueel werken met ontheffingen.

B.3.2 Visies op de invulling van houderijvoorschriften

De geïnterviewde *verenigingen van houders* geven alle aan voor houderijvoorschriften te zijn. Een vereniging ziet de voor een aantal soorten al bestaande Gids voor Goede Praktijken als een goed voorbeeld: dit is gebaseerd op de 12 criteria uit het Welfare Quality-systeem. De hierin op te nemen criteria voor welzijn zouden gebaseerd moeten zijn op de behoeften in de natuur (transponeerbare situatie). De eerste stap zou moeten zijn om consensus over het ‘format’ van de houderijvoorschriften te verkrijgen. Daarna kunnen voorschriften per soort worden opgesteld, waarbij wel clustering van soorten kan plaatsvinden. De voorkeur gaat uit naar het samenvoegen van voorschriften met bijsluiters en deze door één partij te laten beheren. Het opstellen van de voorschriften zou volgens de geïnterviewde kunnen gebeuren door verenigingen die via de verschillende werkgroepen zijn verbonden aan het Platform Verantwoord Huisdierbezit (PVH). Om het proces te versnellen is daarbij professionele ondersteuning gewenst. Voorschriften en bijsluiters ziet deze organisatie in de tijd als een dynamisch geheel, die dienen te worden bijgesteld op basis van voortschrijdende inzichten. De status en de mogelijke handhaafbaarheid (controleren/afdwingen) van dergelijke voorschriften is afhankelijk van wat de wetgever ermee wil en ervoor regelt. Het opstellen van harde en controleerbare voorschriften zal volgens deze geïnterviewde lastig zijn.
Een andere vereniging van houders zou bij het invullen van de houderijvoorschriften voor de lijsten met makkelijk en iets moeilijker te houden soorten per diergroep (lijsten A en B) gebruik maken van informatie van organisaties van dierhouders, wetenschappers en dierenbescherming, waarbij de houderij centraal moet staan. De wetenschap kan vooral een controlerende functie hebben en ook nagaan hoe ze verbetermaatregelen in de houderij zou kunnen aanbrengen. Voor de specialistenlijst (lijst C) zal de potentiele houder zelf moeten starten met (internationaal) literatuuronderzoek en dit aanvullen met kennis van ervaringsdeskundigen, waarna een toetsingscommissie de voorgenomen houderijomstandigheden kan toetsen. De LICG zou de databank met houderijvoorschriften kunnen beheren. Juridische status zou wel zo moeten zijn dat er wijzigingen aangebracht kunnen worden vanuit voortschrijdend inzicht, bijvoorbeeld na evaluatie elk kwartaal. Deze vereniging is expliciet tegen toezicht-op-controle via verenigingen: de vereniging wil niet de functie van politieagent vervullen. Via de toetsingscommissie bij lijst C kunnen verenigingen een goede invloed uitoefenen.
De derde vereniging van houders zou voor het invullen van de houderijvoorschriften gebruik maken van de gepubliceerde bevindingen en resultaten van de dierhouderijpraktijk en streven naar een ‘normblad’ per soort, waarin een korte omschrijving staat van de eisen die de soort stelt. Het gaat om aspecten als grootte en type van het verblijf, klimaateisen, voedingseisen, sociale eisen en overige zaken als zon en schuilmogelijkheden, wel of geen UV en dergelijke. Sectororganisaties kunnen aangeven hoe soorten moeten worden gehouden, dit kan worden opgenomen in caresheets die worden gebruikt bij verkoop. Deze vereniging ziet ook een duidelijke rol voor overkoepelende organisaties in het opzetten en beheren van houderijvoorschriften en eventueel meewerken aan kennisopbouw: het PVH voor coördinatie en beheer van houderijvoorschriften (openbaar, toegankelijk voor commentaar) en LICG voor de makkelijk te houden soorten. De sector kan het gebruik ervan echter niet afdwingen: dit is een rol voor de overheid.

De geïnterviewde organisatie ter *bescherming van reptielen in de natuur* geeft aan dat de huisvestingseisen in elk geval afgestemd moeten worden op de behoefte van het dier. Rond evenementen zoals beurzen is meer toezicht en handhaving nodig. In stringente handhaving en controle heeft de geïnterviewde echter weinig vertrouwen.
De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* vindt houderijvoorschriften belangrijk, maar geeft aan dat het bij reptielen heel lastig is om het welzijn objectief vast te stellen. Belangrijk is om te kijken naar het natuurlijke gedrag, wat niet hetzelfde is als het gedrag in de natuurlijke situatie met predatie en dergelijke. De houderijomstandigheden in gevangenschap moeten daarop worden afgestemd: zo hebben kleine reptielen (bijvoorbeeld actieve jagers) soms grotere terraria nodig dan grote reptielen. De kennis is in de afgelopen 10-15 jaar sterk toegenomen. Voor zeker 90% van de gehouden reptielen zijn vrij precies de houderijvoorschriften te geven. Zo worden er al 'caresheets' doorlopen en meegegeven bij verkoop van reptielen.

Een *reptielenopvangcentrum* geeft aan dat de eisen voor huisvesting en verzorging moeten worden opgesteld door verschillende stakeholders, dus niet alleen door verenigingen van houders maar vanuit iedere hoek: expert-houders, dierenbescherming, opvangcentra, WNF. Die moeten samen tot consensus komen over de houdbaarheid van een soort en de houderijeisen. Opgemerkt wordt dat dit wel een lastig proces zal zijn, 'zoveel mensen, zoveel meningen'. De beschikbare wetenschappelijke literatuur kan verschillen per soort (maar kan er wel bij worden benut). De eerdere RDA-insteek om soorten als 'houdbaar' te beschouwen zodra er informatie over beschikbaar is, doet geen recht aan de problematiek. Opgemerkt wordt dat in het algemeen de (nieuwe) houders de bijsluiter niet lezen en bijsluiters dus ook niet zullen werken tegen impulsaankopen.

Een ander opvangcentrum vindt dat kinderen in het basisonderwijs al geleerd moet worden wat het houden van dieren inhoudt. Via onderwijs creëer je bewustwording en draagvlak. De sector zelf, bijvoorbeeld PVH, zou de dierenbijsluiters op moeten stellen, dit kan ook door de gespecialiseerde houders zelf gebeuren. Bij reptielen moet ook aandacht worden besteed aan levensbestendigheid van terraria (passend bij alle levensstadia). Deze bijsluiters zouden moeten worden beoordeeld door een onafhankelijke commissie. Controle op naleving van de houderijeisen in de bijsluiters ziet dit opvangcentrum als niet haalbaar, bovendien zijn minimale huisvestingseisen lastig te geven.
Het opvangcentrum voor schildpadden geeft aan voor verplichte bijsluiters te zijn bij de land- en waterschildpadden. Veel kennis is al beschikbaar bijvoorbeeld in boeken, al gerealiseerde bijsluiters van het PVH, bij (ook Duitse) verenigingen en in Barneveld. In de bijsluiter moet informatie over onder andere temperatuur, voeding, huisvesting en afkomst staan.

Samengevat visies op invulling houderijvoorschriften

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Houderijvoorschriften nuttig voor alle soorten of clusters van soorten	Huisvestingseisen afstemmen op behoefte van de soorten Vraagtekens bij handhaving en controle	Houderijvoorschriften voor 90% van de soorten te geven (caresheets)	Centrum1: voorschriften opstellen vanuit iedere hoek: expert-houders, dierenbescherming, opvangcentra, WNF, moet tot consensus komen. Beperkte wetenschappelijke literatuur ook benutten
Beheer voorschriften+ bijsluiters door 1 partij, bv PVH (voor specialistische soorten) of LICG (voor makkelijke soorten)			Centrum2: sector zelf (bv PVH) moet bijsluiters opstellen en laten beoordelen door onafhankelijke commissie. Controle op naleving niet haalbaar en minimale eisen lastig, dus geen bindende voorschriften
Praktijkkennis benutten, weinig wetenschappelijke literatuur Evt. professionele ondersteuning nodig Status en handhaafbaarheid voorschriften afhankelijk van wetgever (harde, controleerbare voorschriften lastig)			

Alle geïnterviewden geven aan het verbinden van houderijvoorschriften aan soorten of clusters van soorten nuttig te vinden. Het is daarbij de vraag of houderijvoorschriften bindend moeten zijn, of alleen worden benut in bijsluiters en/of als basis voor het beoordelen van soorten op makkelijk of moeilijker houdbaar. Diverse geïnterviewden zetten vraagtekens bij de haalbaarheid van harde voorschriften en controle daar op. De wetgever zal zich daar over moeten uitspreken. Een *opvangcentrum* zet vraagtekens bij de mogelijkheid om minimale voorschriften te kunnen opstellen per soort. Rode draad bij het opstellen van houderijvoorschriften is het benutten van de specialistische kennis die in de praktijk aanwezig is. Belangenverenigingen en opvangcentra geven aan dat houderijvoorschriften centraal moeten worden beheerd, bijvoorbeeld door PVH voor de meer specialistische soorten en door LICG voor de makkelijke soorten.

B.3.3 Visies op opleidingseisen

Een *vereniging van houders* is van mening dat een verplicht houderschapsbewijs met bijbehorende opleiding nuttig kan zijn, zeker voor verbeteren van dierenwelzijn, maar zeer lastig te controleren: het vergt de nodige organisatie van onderwijs en beheer van de houderschapsbewijzen/certificaten, alsmede de beheersing en borging van het gehele proces. Als voorbeeld wordt het Zwitserse systeem van cursus en houderschapsbewijs genoemd. Voor dierenspeciaalzaken zouden in elk geval opleidingseisen moeten bestaan, daar is een certificeringssysteem zeker nuttig. Op beurzen staan vaak particulieren die bij gelegenheid dieren verkopen, dit is lastig te certificeren. Ook een andere vereniging van houders vindt dat voor de commerciële verkopers (iedereen die dieren inkoopt met het doel van wederverkoop) opleidingseisen zouden moeten komen. Hieronder vallen dan de dieren(speciaal)zaken, maar ook de handelaren op de beurzen. Voor de kweker die af en toe zijn dieren verkoopt op de beurs is scholing waarschijnlijk niet nodig. Voor de opleidingseisen voor houders is deze geïnterviewde in principe voorstander van de Duitse 'Sachkundenachweis', vooral voor de moeilijker te houden soorten. Voor eenvoudiger te houden soorten kunnen lagere eisen gesteld worden. De derde vereniging van houders vindt eveneens dat dierenwinkels gecertificeerd moeten worden, aangevuld met deelcertificaten op diergroepen, bijvoorbeeld honden, katten, reptielen. De eisen moeten minimaal het niveau hebben van gespecialiseerde houders met houderschapsbewijs, zodat verkopers hun klanten goed kunnen adviseren. De geïnterviewde is van mening dat de kennis over slangen bij de inspectiedienst nu onvoldoende is. De geïnterviewde is niet voor registratie van houders, zodat de overheid weet waar de dieren zitten (dit levert geen bijdrage aan het beoogde doel 'dierenwelzijn'). Het zou moeten gaan om handvatten, zodat in specifieke gevallen de situatie getoetst kan worden: houderijvoorschriften en diploma. Men is er wel voorstander van om houders van gevaarlijke dieren, zoals bijvoorbeeld gifslangen, te ondersteunen en te begeleiden.

De organisatie ter *bescherming van reptielen in de natuur* vindt dat er voor dierenspeciaalzaken opleidingseisen/eisen aan vakbekwaamheid zouden moeten komen. Over opleidingseisen voor andere partijen heeft deze organisatie geen mening. De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* geeft aan dat de overheid het bezit van een certificaat met opleidingseisen voor dierenspeciaalzaken en kwekers/verkopers zou moeten verplichten inclusief verplichte bijscholingsuren per jaar. Dibevo heeft een voorzet voor certificeringssysteem gedaan, maar dit heeft een vrijblijvend karakter. Kwekers en beurzen hebben nu vaak meer kennis dan dierenspeciaalzaken. Goede dierenspeciaalzaken willen graag 'sterren op de ruit'. Voor de giftige dieren moeten, naast houderijvoorschriften en hanteringsprotocollen, in elk geval ook opleidingseisen worden gesteld aan de houder. Opgemerkt is dat onderscheid tussen sommige soorten lastig is waardoor de controlerende instanties het verschil niet kunnen zien.

Een *reptielenopvangcentrum* vindt dat alle houders een houderschapsbewijs zouden moeten hebben en geregistreerd moeten zijn om reptielen te mogen houden. Dit omwille van de noodzakelijke basiskennis, en met bijkomend voordeel dat in beeld wordt gebracht hoe de dieren het doen qua kweek en overleving. Daarnaast moeten dierenhandelaren goed zijn opgeleid en ook 'nee' kunnen en willen verkopen. De opleiding kan plaats vinden in het groen onderwijs, in deze opleiding wordt naast aan de houderij van de dieren zelf ook aandacht geschonken aan voorlichting van de consument. Voor

lijst 2 soorten dienen volgen de geïnterviewde zwaardere eisen aan de opleiding worden gesteld en als voorwaarde minimaal 1 jaar ervaring met een makkelijk te houden soort.

Een ander opvangcentrum is van mening dat verenigingen zoals Lacerta cursussen zouden kunnen verzorgen voor houders van reptielen. Een cursus voor dierenspeciaalzaken vindt men zeker logisch: dit zou via een keurmerk geregeld kunnen worden. Verder onderstreept dit opvangcentrum het belang van kennis van leefomstandigheden van reptielen bij dierenartsen. Er zijn nu meerdere gespecialiseerde dierenartsen, maar het zijn er nog te weinig. Ook controlerende instanties zouden net als in het verleden een basisopleiding moeten krijgen over alle soorten reptielen en zich daarna verder specialiseren op bepaalde soorten. Dan kunnen weer controleurs worden ingezet met specifieke kennis van bijvoorbeeld landschildpadden of gifkikkers.

Het opvangcentrum voor schildpadden is eveneens voorstander van een houderschapsbewijs voor alle houders (na cursus en toets). Veel houders van schildpadden zijn overigens al wel geregistreerd via Cites. Ook verkopers zouden een specifiek certificaat moeten hebben. Daarnaast laat het kennisniveau van veel dierenartsen ook volgens deze geïnterviewde te wensen over. Praktijkschool Barneveld kan een rol spelen in de opleidingen en expert-houders hebben ook veel kennis die hierbij benut kan worden. De ruime kennis die in Duitsland aanwezig is over het houden van reptielen zou eveneens kunnen worden benut.

Samengevat visies op opleidingseisen

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Verplichte opleiding c.q. houderschapsbewijs voor specialistische houders	Geen mening over opleidingseisen voor houders	Opleidingseisen voor houders van giftige dieren	Houderschapsbewijs voor alle houders Centrum1: en registratie van houders
Eventueel (minder stringente) opleidingseisen voor makkelijke soorten			Zwaardere opleidingseisen voor specialistische soorten
Verplichte opleidingseisen voor commerciële verkopers	Verplichte opleidingseisen voor commerciële verkopers	Verplichte opleidingseisen voor commerciële verkopers	Verplichte opleidingseisen voor commerciële verkopers
1 houder: Opleidingseisen voor inspectiediensten			Centrum2: basisopleiding voor controlerende instanties
			Opleiden van dierenartsen

Verenigingen van houders zijn voorstander van het stellen van opleidingseisen (houderschapsbewijs) aan in elk geval de specialistische houders; de *natuurbeschermer/dierenwinkel* vindt dit in elk geval van toepassing voor houders van giftige reptielen. *Opvangcentra* zouden opleidingseisen voor elke reptielenhouder verplicht willen stellen; één opvangcentrum bij voorkeur in combinatie met registratie van houders. *Alle geinterviewden* zijn van mening dat stringente opleidingseisen moeten worden gesteld aan dierenspeciaalzaken en andere commerciële verkopers van reptielen. Door *verenigingen van houders* en een *opvangcentrum* is gepleit voor het goed opleiden van controlerende instanties. Daarnaast vraagt een *opvangcentrum* aandacht voor het opleidingsniveau van dierenartsen.

B.4 Visies op (niveau van) toelating van soorten op de positieflijst

De geïnterviewde *verenigingen van houders* geven alle aan dat clustering van soorten voor opname op een positieflijst mogelijk is door ecomorfe soorten samen te nemen: het leef(micro)klimaat c.q. de habitat waarin de soort voorkomt is dan leidend. Genoemd is dat de houdbaarheid van soorten die in een vergelijkbare biotoop een vergelijkbare niche innemen een beter uitgangspunt is dan uitgaan van genetisch verwante soorten die wellicht een heel verschillende niche innemen. Tussen soorten binnen een genus kunnen grote habitatverschillen voorkomen. Als voorbeeld worden anolissen uit Zuid-

Amerika genoemd: de soorten leven letterlijk op verschillende niveaus: grond-struik-stam-kruin. Genetisch verschillende soorten van verschillende eilanden kunnen hierdoor samen in een groep worden geplaatst op basis van de biotoop waarin ze voorkomen. Ook bijvoorbeeld Europese landschildpadden zouden als een groep kunnen worden beoordeeld. Ook voor slangensoorten wordt aangegeven dat soorten binnen één microklimaat vaak in één groep kunnen worden geplaatst: klimaat kan meer bindend zijn dan genus. Vanuit het ecomorfe uitgangspunt kan volgens een geïnterviewde met gidssoorten worden gewerkt om soorten op een positieflijst toe te staan; anderzijds zijn gidssoorten volgens deze houdersvereniging niet bruikbaar om soorten uit te sluiten: de argumentatie hiervoor zal op soortniveau moeten plaatsvinden [‘uitsluiting van soorten kan leiden tot handelsbelemmeringen en moet volgens het Andibel-arrest worden beargumenteerd’].

Opgemerkt wordt dat reptielen over een flink aanpassingsvermogen beschikken, waardoor ze al snel als houdbaar kunnen worden gezien. Anders dan bij zoogdieren is sociale interactie minder van belang bij reptielen: er zijn (slechts) enkele soorten die in min of meer sociale groepen leven (bijvoorbeeld Corucia). Maar ook hier is niet bekend of het alleen houden van dieren van deze soorten tot welzijnsschade leidt.

Alle *verenigingen van houders* vinden dat soorten niet moeten worden uitgesloten van een positieflijst omdat ze op een Cites-lijst staan of genoemd worden in de Flora– en faunawetgeving: dit zijn natuurbeschermingswetten die zich uitspreken over het uit het wild nemen van dieren en faunavervuiling en hebben als zodanig niets te maken met de houdbaarheid en het welzijn van reptielen in gevangenschap. Als voorbeeld wordt de Griekse landschildpad genoemd: deze staat op lijst A van de Cites, waardoor het houden van wildvang en F1 (1^{e} generatie kweek) zijn verboden zonder bezitsontheffing, bij F2 moet er een EU-certificaat bij zitten. Maar de soort zelf is goed houdbaar en wordt in Europa met duizenden gekweekt. Over invasiviteit wordt gesteld dat de meeste exotische reptielen zich in Nederland, anders dan in Zuid-Europa, niet kunnen voortplanten en geen bedreiging vormen voor inheemse soorten. De problematiek van potentieel invasieve exoten is op Europees niveau geregeld: een verbod op bepaalde invasieve exoten zou volgens geïnterviewden echter per land of per klimaatzone moeten worden ingesteld. In Nederland komen daarvoor in dat geval weinig of geen reptielen in aanmerking. Invasiviteit is wel relevant bij amfibieën zoals kamsalamanders en appelslakken. Volgens een belangenvereniging voor slangenhouders kunnen potentieel invasieve exoten op lijst C (de specialistenlijst) worden geplaatst.

De *verenigingen van houders* zouden op voorhand geen soorten van de lijst weren. Alle drie de houdersverenigingen geven aan dat uit de grenzen die zijn aangegeven in de houderijvoorschriften vanzelf volgt welke soorten door de gemiddelde houder niet kunnen worden gehouden. Bij dergelijke soorten moet men dan werken met individuele ontheffingen. Dat zijn soorten die bijvoorbeeld op grond van hun grootte, ruimtebehoefte, zeer specialistische eisen of om andere redenen bij niet-specialistische houders een hoog risico kennen op welzijnsproblemen of een gevaar opleveren. Hierbij verwijst een geïnterviewde naar de RDA-positieflijst voor reptielen, die door dierenbescherming en houderij-organisaties gezamenlijk is opgesteld en ziet deze als een goede basis voor een nieuw op te stellen positieflijst. Door een vereniging voor slangenhouders wordt aangegeven dat slangen in principe makkelijk te houden dieren zijn. Vrijwel alle slangensoorten (99.9%) zijn goed en verantwoord te kweken, er wordt nog slechts 4% of minder wildvang gehouden. Kweekmutanten (vaak op kleur) raken meer in trek. Verantwoorde kwekers (en hun organisaties) doen hier niet aan mee, mutatie draagt het risico in zich van zwakkere dieren. Gifslangen dienen volgens hen wel op lijst C (de specialistenlijst) te worden geplaatst en/of aanvullend in een bijlage met veiligheidsvoorwaarden (lijst D). Hierbij moeten de houders aantonen dat ze in staat zijn om de juiste omstandigheden te creëren en capabel zijn om met deze soorten om te gaan. Opgemerkt wordt dat de meeste slangenbeten niet erg gevaarlijk zijn bij de goede medische voorzieningen in Nederland.

Het kunnen voorkomen van zoönosen zien de geïnterviewde verenigingen van houders niet als valide argument om soorten van een positieflijst te weren. Bij reptielen (koudbloedigen) is de kans op zoönosen uiterst klein of met hygiënemaatregelen vrijwel te elimineren. Een geïnterviewde onderbouwt het lage risico met RIVM-statistieken, en geeft aan dat preventie en bestrijding van zoönosen specifiek in EU-wetgeving is geregeld.

Als relevante kenmerken voor plaatsing van soorten op (een van de lijsten van) een positieflijst voor reptielen zijn door *verenigingen van houders* genoemd: microklimaat; voedselspecialisme (meeste voedseldieren zoals vis, muizen, krekels zijn wel goed te kweken en voorhanden. Slangen die bv alleen kikkereitjes eten horen thuis op een specialistenlijst); omvang en inrichting van de huisvesting, deze moet o.a. zijn afgestemd op de absolute lichaamslengte, de lichaamsomvang en de vertoonde activiteit (actieve jagers hebben bijvoorbeeld grotere verblijven nodig dan afwachtende soorten; jonge dieren hebben tijdelijk een kleinere ruimte nodig om het voedsel te kunnen vinden e.d.). Reptielensoorten vertonen doorgaans weinig sociale interactie, gezamenlijke huisvesting is vaak goed mogelijk mits onder andere het voedselaanbod voldoende is. De relevante aspecten dienen in de houderij-eisen terug te komen. Een geïnterviewde merkt op dat welzijn alleen aan het gehouden dier zelf kan worden gemeten: alle andere metingen zijn hooguit inschattingen van welzijn en geen goede basis voor wetgeving. Door een ander wordt opgemerkt dat de taxonomie van reptielen nog heel dynamisch is: soorten verhuizen soms naar een ander genus (dit bemoeilijkt het samenstellen van een positieflijst).

De *verenigingen van reptielenhouders* zijn geen voorstander van wildvang voor bijvoorbeeld commerciële dierenwinkels: wel is men van mening dat een beperkte wildvang mogelijk moet blijven, voor bloedvernieuwing binnen gehouden populaties, voor de opbouw van een kweekgroep of om diersoorten voor uitsterven te behoeden.

De organisatie ter *bescherming van reptielen en amfibieën in de natuur* is van mening dat reptielen in het algemeen weinig eisen qua welzijn stellen: warmte, schaduw en voedsel. Ze leven vaak op kleine oppervlakten in de natuur. Sociale interacties en met de jongen bezig zijn en dergelijke speelt bij reptielen veel minder dan bijvoorbeeld bij vogels. In principe zijn de meeste reptielensoorten wel te houden en veelal ook wel te kweken. Bepaalde soorten zou men niet moeten willen houden (niet op een positieflijst plaatsen): in elk geval geen wildvang van zeldzame soorten (en in het algemeen zo min mogelijk wildvang) en geen giftige of potentieel invasieve soorten. Dit heeft dan niet zozeer te maken met het welzijn van de gehouden dieren, maar met de bescherming van populaties in het wild tegen dierziekten, concurrentie en/of predatie (inheemse en uitheemse soorten) en met de veiligheid van de mens. Volgens deze geïnterviewde moet er een directe relatie zijn met soorten die niet verhandeld of gehouden mogen worden volgens Cites en Flora- en Faunawet: deze soorten ook niet op een positieflijst plaatsen. Daarbij wordt opgemerkt dat uitheemse amfibieën in het algemeen veel beter in staat zijn om zich te vestigen en voort te planten onder Nederlandse omstandigheden dan reptielen. De klimaatverandering zal de situatie voor beide groepen (nog) gunstiger maken in de toekomst. Zoönosen zijn geen reden om een soort wel of niet op de positieflijst te zetten, met hygiëne is veel te voorkomen. Ziekten in het algemeen en overdracht naar inheemse soorten zijn volgens de geïnterviewde wel van groot belang. Met het loslaten van exotische amfibieën zijn waarschijnlijk ernstige ziekten in de Nederlandse natuur gebracht. Zo is de Nederlandse populatie vuursalamanders als gevolg van een exotische schimmelinfectie in drie jaar tijd vrijwel verdwenen. Het risico op insleep van exotische ziekten via handel in reptielen en met name amfibieën wordt volgens deze organisatie zwaar onderschat. Strikte regulering van handel is nodig (en handhaving daarop om toename van illegale circuits te voorkomen).

De *natuurbeschermer/reptielenwinkel* is van mening dat een positieflijst voor reptielen breed moet worden ingestoken, vanuit de soorten die op dit moment goed gehouden kunnen worden. Toelating op genusniveau is lastig: soorten binnen een genus kunnen sterk verschillen in natuurlijke habitat en de eisen die de soort stelt. Als voorbeeld wordt genoemd dat niet alle pythons even geschikt zijn om te houden: de soorten binnen de groep zijn daar veel te specifiek voor. Toelating van een soort is wel vrij gemakkelijk te generaliseren naar vergelijkbare soorten (ook binnen een ander genus) die in dezelfde habitat voorkomen (ecomorfe soorten). Omgekeerd geldt: indien vergelijkbare soorten als een soort op de positieflijst in een zelfde habitat voorkomen maar (nog) niet in Nederland worden gehouden, is het feit dat ze nu nog niet gehouden worden geen reden om deze soorten uit te sluiten van de positieflijst. Nieuwe importsoorten moeten via een procedure van toelating aan een positieflijst kunnen worden toegevoegd. Het niet-plaatsen van een soort mag alleen gebeuren als is bewezen en vastgesteld dat het welzijn niet kan worden gegarandeerd vanwege extreem moeilijke eisen aan ruimte, voeding of gedrag (of een duidelijk gevaar oplevert de houder en omgeving, in extreme gevallen voor de volksgezondheid of bij ontsnapping invasief is). Bij het merendeel van de soorten is

dit niet vastgesteld. Vaak komt men er pas achter na import. Als voorbeeld van een sterk specialistische soort worden padhagedissen genoemd: ze eten mieren en zijn voor doorsnee particulieren daarom niet te houden. Ook import van wildvang van bergkameleons wordt genoemd: deze dieren sterven massaal tijdens transport en moet men daarom niet willen houden. De geïnterviewde is van mening dat importquota voor wildvang verder moeten worden teruggebracht: zo'n 90% van geïmporteerde wildvang gaat dood. Nu betreft wildvang naar schatting 10% van de dieren. Minder import betekent duurdere dieren, die alleen interessant zijn voor meer gespecialiseerde houders, waardoor weer meer specifieke kennis wordt ontwikkeld en gedeeld et cetera.
De CITES-lijst heeft geen relatie met een positieflijst vanwege de andere insteek: Cites is gericht op bescherming van diersoorten die in hun natuurlijke habitat worden bedreigd. Een relatie met zoönosen lijkt ook niet relevant: er zijn heel weinig gevallen bekend waarin exoten de mens hebben besmet. Er is een Herpetological Veterinary Committee (HVC) opgericht, waarin dierenartsen en specialisten op het gebied van exotische diersoorten twee keer per jaar bijeen komen om diergezondheidsissues en indien relevant zoönotische risico's vanuit exoten te bespreken.

Een *reptielenopvangcentrum* is voor een beperkte lijst en geeft aan dat binnen een familie of genus makkelijk en moeilijk te houden soorten zitten, zodat toelating tot de lijst op soortniveau moet gebeuren. Opgemerkt wordt wel dat onderscheid tussen soorten soms zeer lastig is (controlerende instanties kunnen het verschil niet zien). Alle wildvang zou volgens de geïnterviewden niet moeten worden toegestaan. CITES-soorten horen ook niet op een positieflijst thuis: alleen speciale organisaties zouden deze dieren moeten kunnen houden. Gevaarlijke soorten horen ook niet op de lijst, of in elk geval niet op de lijst van makkelijk te houden dieren. Voorbeelden zijn krokodilachtigen, gifslangen, wurgslangen, reuzenslangen (> 5 m), grotere hagedissen (> 1m) en waterschildpadden (>7-8 kg). Gemeenten kunnen gevaarlijke dieren overigens ook vanuit andere wetgeving verbieden. Deze organisatie is niet zo bang voor invasieve exoten: de subtropische soorten reptielen overleven het meestal niet in de Nederlandse natuur. In warme zomers kunnen sommige soorten zich mogelijk wel voortplanten. Door de lijst te beperken tot 50 soorten zal 'dumpen' in de natuur naar verwachting worden voorkomen. Zoönosen vormen geen argument voor toelating van soorten op een positieflijst: het zoönosenrisico bij reptielen is klein en met hygiënemaatregelen is veel te voorkomen.

Een ander opvangcentrum geeft aan dat sommige soorten geclusterd kunnen worden per familie of genus, waarbij uitzonderingen kunnen worden benoemd. De lijst moet wel dynamisch zijn, maar men zou terughoudend moeten zijn met het toevoegen van nieuwe soorten: dit zou in elk geval door experts moeten worden beoordeeld. Hybriden en mutatiekweken zijn ongewenst, hierop zou toezicht moeten zijn (dierentuinen hebben al een hybrideverbod). Indeling op habitat hoeft niet altijd de juiste ingang te zijn: reptielensoorten kunnen zich vaak goed aanpassen. Argumenten als 'gevaarlijk' en 'invasief' moeten worden opgenomen in de bijsluiter, de geïnterviewde vindt het geen redenen voor uitsluiting van de lijst, ook om een illegaal circuit te voorkomen. Dergelijke soorten moet men wel op een 'zwaardere' lijst opnemen, in combinatie met een verplicht houderschapsbewijs. Bij deze houders kan dan wat eerder gericht controle plaatsvinden. Voor houders van soorten op de 'makkelijke' lijst zou alleen controle kunnen plaatsvinden na een klacht over dierenwelzijn. CITES en Flora- en Faunawet moeten volgens dit opvangcentrum los staan van een positieflijst: die hebben een totaal andere insteek, ze richten zich niet op het welzijn van dieren.

De geïnterviewde schildpaddenopvang geeft aan dat schildpadden zijn in te delen in twee groepen: alle Europese landschildpadden (met enkele aandachtspunten bij bepaalde soorten; 90% van de soorten is goed vergelijkbaar) en de waterschildpadden (vrijwel alle in één groep met enkele verschillen). Vrijwel alle schildpadsoorten staan op de Cites-lijst (bijvoorbeeld Russische vierteen uitgezonderd). Soorten die als beschermd staan op de Cites-lijst moeten niet op de positieflijst komen, die moet men niet vanuit wildvang willen houden. Als voorbeeld worden Noord-Afrikaanse schildpadden genoemd, die soms illegaal Nederland binnenkomen en vaak doodgaan door gebrek aan kennis. Vanuit het gevaar voor invasieve soorten zouden alle Amerikaanse bijtschildpadden moeten worden verboden. Ook moeilijk te houden soorten zoals de Malacochersus tornieri (Afrikaanse schildpad met flexibel schild) zou deze geïnterviewde liever niet op een positieflijst zien. Ten aanzien van een zoönoserisico geeft de geïnterviewde aan dat met ontwormen en de juiste hygiëne problemen kunnen worden voorkomen en dat dit zou moeten worden opgenomen in de bijsluiter.

Samengevat visies op niveau van toelating van soorten en relevante kenmerken

Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer/ dierenwinkel	Opvangcentra
Toelating op basis van ecomorfe soorten	Geen wildvang en geen giftige of potentieel invasieve soorten op een positieflijst	Toelating op basis van ecomorfe soorten	Centrum1: Beperkte lijst (max. 50) met toelating op soortniveau. Makkelijke soorten
Argumentatie van uitsluiting van soorten moet op soortniveau (Andibel)	Risico op insleep ziekten via handel in exoten zwaar onderschat	Niet-plaatsen van soort alleen indien bewezen onvoldoende garantie welzijn; risico volksgezondheid; invasief. Bij merendeel soorten niet vastgesteld	Centrum1: Wildvang niet toestaan. Gevaarlijke soorten niet op lijst.
Geen soorten op voorhand uitsluiten		Importquota wildvang verder terugbrengen	Centrum2: clustering van soorten per familie of genus en uitzonderingen benoemen. Hybriden en mutatiekweek ongewenst. Habitat niet altijd goede ingang: reptielen kunnen zich goed aanpassen.
Uit houderijvoorschriften volgt houdbaarheid van soorten			Centrum3: schildpadden indelen in Europese landschildpadden en waterschildpadden. Moeilijk te houden soorten niet op positieflijst.
Geen wildvang in dierenwinkels; wel beperkt wildvang voor bloedvernieuwing e.d.			

De geïnterviewde *verenigingen van houders* en de *natuurbeschermer/dierenwinkel* zien mogelijkheden om voor toelating van soorten op de positieflijst ecomorfe soorten samen te pakken: dit zijn soorten die in vergelijkbare biotopen een vergelijkbare niche innemen. Dit kunnen soorten zijn binnen een bepaald genus, maar mogelijk ook soorten van verschillende geslachten, die in vergelijkbare biotopen leven. Natuurlijk gedrag is niet hetzelfde als gedrag in de natuur: voor het creëren van goede houderijomstandigheden moet worden gekeken naar de essentiële gedragselementen, reptielen blijken over een groot aanpassingsvermogen te beschikken. Een *opvangcentrum* is voorstander van toelating op soortniveau, van een beperkt aantal soorten. Een ander *opvangcentrum* ziet mogelijkheden om soorten per familie of genus te clusteren en uitzonderingen te benoemen. Schildpadden lijken eenvoudig te clusteren voor een positieflijst: in Europese landschildpadden en in waterschildpadden, met uitzonderingen op soortniveau. Diverse stakeholders zijn voorstander van terughoudendheid met het houden van wildvang.

De meningen van geïnterviewde stakeholders over relevante criteria voor plaatsing van soorten op een positieflijst en kenmerken voor clustering van soorten ten behoeve van beoordeling kunnen als volgt worden samengevat:

Criteria	Houders	Natuurbeschermer	Natuurbeschermer / dierenwinkel	Opvangcentra
Cites-lijst 1	Nee, geen relatie	Ja, directe relatie	Nee, andere insteek. Wel importquota wildvang verlagen	Centrum1/3: Ja, niet op positieflijst. Alleen voor speciale organisaties Centrum2: Nee, geen relatie
F&F invasieve soorten	Nee, geen relatie	Ja, invasieve soorten uitsluiten	Ja, alleen in extreme gevallen	Centrum1/3: Ja, invasieve soorten uitsluiten Centrum2: Nee, geen relatie. Invasiviteit in bijsluiter aandacht geven
Zoönosen-risico	Nee, elders geregeld. Risico bij reptielen heel gering.	Nee, geen reden. Besmettingsrisico exoten naar inheemse populatie wel belangrijk.	Nee, risico is heel klein	Nee, risico is heel klein. Via bijsluiters regelen.
Gevaar voor de mens	Ja, gevaarlijke soorten op specialistenlijst c.q. extra protocollen	Ja, indirect via ongeorganiseerde slangenhouders ('dump' risico)	Ja, in extreme gevallen	Centrum1: Ja, niet of lijst of eventueel op ten minste op specialistenlijst Centrum2: nee, in bijsluiter aandacht aan geven
Kenmerken				
Voedselspecialisme	Ja	Ja	Ja	Ja
Sociale structuur/ behoefte	Minder belangrijk bij reptielen	Minder belangrijk bij reptielen	-	Ja
Ruimtebehoefte	Ja	Ja	Ja	Ja
Voortplanting (kweekbaarheid)	Ja, kweekbaarheid in meerdere generaties (=domesticatie)	-	-	Ja, kweekbaarheid in meerdere generaties
Gedragsbehoefte	Ja		Ja	Ja
Klimaatbehoefte	Ja	Ja	-	Ja
Behoefte aan schuilmogelijk-heden	-	-	-	Ja
Aanpassings-vermogen	Reptielen kunnen zich goed aanpassen	-	-	Reptielen kunnen zich goed aanpassen
Leeftijd	-	-	-	Ja

- = niet genoemd door stakeholder

De geïnterviewde *natuurbeschermer* is van mening dat soorten die voorkomen in de Cites-regelgeving (handel) en Flora- en Faunawet (invasieve soorten) niet op een positieflijst moeten komen. De *verenigingen van houders* en de *natuurbeschermer/ dierenwinkel* geven aan dat Cites en Flora- en Faunawet een heel andere focus hebben en geen relatie dienen te hebben met de positieflijst, die zich richt op het welzijn van gehouden dieren. De *opvangcentra* verschillen enigszins van mening: van 'ja, geen Cites- of F&F-wet soorten op de positieflijst plaatsen' tot 'nee, geen enkele relatie met elkaar en invasiviteit regelen in bijsluiters'. Geen van de geïnterviewden ziet het kunnen voorkomen van zoönosen als een valide argument om soorten uit te sluiten van een positieflijst: zoönosen zijn in EU-verband geregeld en vormen bovendien bij reptielen een heel klein risico, dat is te beheersen via een goede hygiëne. *Vrijwel alle geïnterviewden* vinden gevaar voor de mens ten minste een reden om gevaarlijke soorten op een specialistenlijst te zetten en er in bijsluiters apart aandacht aan te besteden.

Als relevante kenmerken voor clustering van soorten en/of het maken van onderscheid tussen soorten in eenvoudige of minder eenvoudige houdbaarheid zijn genoemd: voedselspecialisme, ruimtebehoefte, kweekbaarheid, essentieel gedrag (bv. actieve jagers), klimaatbehoefte (temperatuur, UV-licht en dergelijke) en behoefte aan schuilmogelijkheden. Door meerdere stakeholders is aangegeven dat reptielen een relatief groot aanpassingsvermogen hebben, waardoor de natuurlijke habitat niet 100% leidend hoeft te zijn. Het gaat om de eisen die het gehouden dier stelt aan zijn omgeving.

Bijlage C Organisaties betrokken bij de interviews

Adviespraktijk voor Vogels

Aviornis International Nederland

Dibevo

Nederlandse Bond van Vogelliefhebbers (NBvV)

Nederlands onderzoeksinstituut voor vogels en bijzondere dieren (NOIVBD)

Vereniging van im- en export van vogels en hobbydieren (VEVIEVH)

Vogelbescherming (via mail)

Vogelpark Avifauna

Vogelrevalidatiecentrum Zundert

Europese Slangenvereniging

Lacerta en Nederlandse vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde (NVHT)

Platform Verantwoord Huisdierbezit (PVH)

Ravon (Reptielen Amfibieën Vissen Onderzoek Nederland)

Reptielenstichting Herpetofauna

Reptielenzoo Iquana

Schildpaddenverzorging Soptom

Serpo (koudbloedigenopvang)

Bijlage D Vragenlijst gebruikt als leidraad bij de interviews

Doelstelling

1) Het in kaart brengen van de visie van stakeholders op een beoordelingssystematiek die toepasbaar is voor het opstellen van een positieflijst voor vogels en voor reptielen;
2) Een indicatie verkrijgen van mogelijkheden om de werklast, nodig voor het samenstellen van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen, te beperken met behoud van de doelstelling ervan, te weten: het reguleren van soorten waarvan het houden door lekenburgers in het algemeen een groot risico voor welzijn of gezondheid van mens of dier met zich mee brengt
3) Het opstellen van een door de betrokkenen gedragen roadmap naar realisatie van een positieflijst vogels en een positieflijst reptielen.

Naam organisatie:	Datum interview: …
Naam geïnterviewde:	Geïnterviewd door:

A. Algemeen

1. Doel van uw organisatie/aantal leden/focus op diersoorten
2. Algemene visie op professionaliteit van houders, kwaliteiten en tekortkomingen, mogelijkheden om het welzijn van de dieren te verbeteren et cetera.
3. Achtergrond en functie van de geïnterviewde(n)
4. Bekendheid met en betrokkenheid bij traject systematiek positieflijst zoogdieren

B. Visie op beoordelingssystematiek voor positieflijst vogels/reptielen

5. Hoe staat u tegenover het principe van een positieflijst?
6. Hoe zou een beoordelingssystematiek voor een positieflijst vogels/reptielen er volgens u uit kunnen zien en waarom?
7. Wanneer en hoe kan de praktijkkennis van dierhouders als ervaringsdeskundigen de wetenschappelijke basis aanvullen?
8. Is er sprake zijn van een zoönoserisico en zo ja, op welke wijze dient volgens u daarmee rekening worden gehouden? Zo nee: op grond waarvan bent u die mening toegedaan?

C. Beperken van de omvang positieflijst met behoud doelstelling

9. Op welk niveau kan toelating volgens u worden geregeld (soort, genus, familie, orden)? Wat is uw mening over toelating van de hele genus als één soort van die genus op de positieflijst staat? Wat is uw mening over toepasbaarheid van 'gidsdieren'? (al dan niet in samenhang bezien met geografische verspreiding). Aan welke criteria zouden 'gidsdieren' dan moeten voldoen? Hoe kunnen 'gidsdieren' worden geïdentificeerd?
10. Welke andere mogelijkheden ziet u om de omvang van een positieflijst vogels en/of reptielen te beperken met behoud van de doelstelling (10.000 vogelsoorten en 10.000 reptielensoorten beoordelen is onuitvoerbaar)?
11. Zijn er volgens u verschillen tussen zoogdieren en vogels/reptielen, die rechtvaardigen dat de positieflijst vogels/reptielen op een andere wijze wordt ingestoken? Zo ja, wat zijn die verschillen en wat betekenen ze voor uitwerking van de positieflijst vogels/reptielen?
12. Ziet u een relatie tussen de CITES-lijst en de soorten op de positieflijst? Ziet u een relatie met de Flora- en Faunawet en de soorten op de positieflijst?
13. Welke soorten zouden volgens u niet in aanmerking moeten komen voor plaatsing op een positieflijst en waarom?
14. Zijn houderijvoorschriften nodig? Zo ja, voor welke soorten en welke informatie moeten deze houderijvoorschriften omvatten? Zijn opleidingseisen nodig voor verkopers/houders?

D. Gedragen roadmap naar realisatie van positieflijst vogels/reptielen

15. Welke processtappen zijn volgens u achtereenvolgens noodzakelijk om te komen tot een gedragen positieflijst voor vogels en reptielen?
16. Op welke wijze dienen wetenschappers en experts uit het veld bij deze processtappen te worden betrokken?
17. Welke bijdrage zou u/uw organisatie zelf willen leveren? Welke rol ziet u weggelegd voor uw organisatie en voor de overkoepelende organisatie?
18. Welke andere partij ziet u als belangrijke stakeholder in dit proces, wie moeten we zeker ook interviewen?

To explore the potential of nature to improve the quality of life

Wageningen UR Livestock Research
Postbus 338
6700 AH Wageningen
T 0317 480 10 77
E info.livestockresearch@wur.nl
www.wageningenUR.nl/livestockresearch

Livestock Research Rapport 851

Wageningen UR Livestock Research ontwikkelt kennis voor een zorgvuldige en renderende veehouderij, vertaalt deze naar praktijkgerichte oplossingen en innovaties, en zorgt voor doorstroming van deze kennis. Onze wetenschappelijke kennis op het gebied van veehouderijsystemen en van voeding, genetica, welzijn en milieu-impact van landbouwhuisdieren integreren we, samen met onze klanten, tot veehouderijconcepten voor de 21e eeuw.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.